ઈલાકાના મેહેરબાન ડિરેક્ટર ઑવ પબ્લિક ઈન્સ્ટ્રક્શન

સાહેબ મંજુર કરેલો.

સિંધપ્રાંતનો ઇતિહાસ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર,

હેમનદાસ સુખરામદાસ લોડા,

હેડમાસ્તર,

ગુજરાતી સ્કુલ કરાચી.

મુંબઇ,

"તત્ત્વવિવેચક" છાપખાનામાં છાપ્યું.

સન ૧૯૦૮.

કિંમત ૬ આના.

Sanctioned by the Director of Public Instruction Bombay.

HISTORY OF SIND

IN GUJARÂTI

TRANSLATED FROM THE HISTORY OF SIND

BY

RAO BAHADUR

ALUMAL TRICAMDAS B. A.

BY

HEMANDAS SUKHRAMDAS LODA.

HEAD MASTER,

Gujarati School No. II Karachi.

Third Edition—1000 Copies.

BOMBAY.

PRINTED AT THE "TATVA-VIVECHAKA" PRESS.

1908

Price 6 Annas.

મુંબઈ ઈલાકાના મેહેરબાન ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઈન્સ્ટ્રક્શન
સાહેબે મંજૂર કરેલો.

સિંધપ્રાંતનો ઇતિહાસ.

રાવબહાદુર આલુમલ ત્રીકમદાસ, બી. એ.,
કૃત સિંધના ઇતિહાસ ઉપરથી ગૂજરાતી
ભાષામાં રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

હેમનદાસ સુખરામદાસ લોડા,

હેડમાસ્તર,

ગુજરાતી સ્કૂલ કરાચી.

ત્રીજી આવૃત્તિ—૧૦૦૦ પ્રત.

મુંબઇ,

"તત્ત્વવિવેચક" છાપખાનામાં છાપ્યું.

સન ૧૯૦૮.

કિંમત ૬ આના.

પ્રસ્તાવના.

આજ કેટલોક સમય થયાં મુંબઈ ઇલાકાના જૂદા જૂદા પ્રાંતોની પ્રાથમિક શાળાઓમાં મે. ડિરેકટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રકશન સાહેબના ઠરાવ મુજબ શરૂઆતમાં તે તે પ્રાંતોનો ઇતિહાસ ચલાવવામાં આવે છે. આ ઠરાવ મુજબ સિંધપ્રાંતની પ્રાથમિક નિશાળોમાં અત્રેના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેકટર સાહેબે સિંધપ્રાંતનોજ ઇતિહાસ ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે. પણ ગુજરાતી ભાષામાં એ પુસ્તકની ખામી હોવાને લીધે સિંધની ગુજરાતી નિશાળોમાં શિક્ષકોને ઘણી અગવડો વેઠવી પડે છે. આ અગવડો દૂર થાય એવા હેતુથી મેં આ પુસ્તક તૈયારી કરી સિંધના મે. એ. ઇ. સાહેબ માર્ફત મહેરબાન ડિરે-કટર આવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રકશન સાહેબ તરફ મોકલાવ્યું. જે તેઓ સાહેબે સિંધની ગુજરાતી સ્કૂલોમાં ચલાવવા માટે મંજુર કર્યું. મંજુરી મળવાનો હુકમ મે. એ. ઇ. સાહેબ તરફથી મળતાં આ પુસ્તક બનતી ત્વરાથી બહાર પાડયું છે.

હેમનદાસ સુખરામદાસ સોઢા,

હેડમાસ્તર ગુજરાતી સ્કૂલ નં. ૧. કરાચી.

કરાચી તારીખ ૧ એપ્રિલ ૧૯૦૦.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

મુંબઈ ઇલાકાના મહેરબાન ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ પોતાના ઈંગ્રેજી હુકમ નં. ૮૫૭૪ પુના તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૦૨ થી જણાવે છે કે તેઓ સાહેબે આ પુસ્તક ઇલાકાની સ્કૂલ લાયબ્રેરીઓ માટે પણ મંજુર કરી મુંબઇની ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડિપોના ક્યુરેટર સાહેબને પુસ્તકોની યાદીમાં દાખલ કરવાનું ફરમાવેલ છે.

આ આવૃત્તિ બહાર પાડવા અગાઉ ઘણા શિક્ષકો તરફથી સૂચના કરવામાં આવી કે હીજરી સન અને ઇસ્વી સન બન્ને હોવાથી છોકરાંઓને વાંચવામાં ગુંચવણ પડે છે. તેથી હીજરી સન આ આવૃત્તિમાથી કાઢી નાંખેલ છે.

કરાચી મ્યુનિસિપલ ગુજરાતી સ્કૂલ નં. ૨ જો.
તા. ૧ લી જુન સને ૧૯૦૩.

હેમનદાસ સુખરામદાસ લોઢા,
હેડમાસ્તર.

સિંધપ્રાંતનો ઇતિહાસ.

દેશનું વર્ણન.

સિંધદેશ સિંધુનદીના બન્ને કાંઠા ઉપર આવેલો છે, આથી તેનું નામ સિંધ પડયું છે. એ સિંધુનદીને મેહ-રાણ કે મોટો દરીઓ પણ કહેછે.

સીમા.

સિંધદેશની ઉત્તરે બલુચિસ્તાન, કેલાત, પંજાબ, અને ભાવલપુરનો કંઈક ભાગ છે. પૂર્વે ભાવલપુર, જેસલમીર અને જોધપુર છે. દક્ષિણે કચ્છનું રણ અને અરબી સમુદ્ર છે. પશ્ચિમે કેલાત છે. સિંધદેશની લંબાઈ કોહેરીફાટથી કરામોર સુધી ૩૫૦ માઇલની છે; અને પહોળાઈ રાસમારીથી રાવનગર સુધી ૨૬૦ માઇલની છે. દેશનું ક્ષેત્રફળ ૫૨૮૬૭ ચોરસ માઇલ છે. અને વસ્તી ૩૪૧૨૩૭૩ માણસોની છે.

સિંધપ્રાંતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ.

સિંધપ્રાંતના પ્રાચીન ઇતિહાસની કાંઈ પણ ખબર હાથ લાગતી નથી. પણ સિકંદરના હિંદમાં આવ-વાના વખત પહેલાંનો એક દાખલો મહાભારતમાંથી મળી આવે છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે જ્યારે કૌરવ પાંડવ વચ્ચે પોતપોતામાં ઝગડો ચાલતો હતો ત્યારે સિંધદેશમાં જયદ્રથ રાજાની હકુમત ચાલતી હતી.

આ રાજાએ કૌરવોની મદદે આ દેશમાંથી પોતાનું લશ્કર મોકલ્યું હતું. આ સિવાય વધારે ખબર મળી શકતી નથી.

પણ જ્યારે સિકંદર બાદશાહ પંજાબ જીતી લીધા પછી આ દેશમાં આવ્યો ત્યારે આ દેશ કંઈ એક જણના હાથ નીચે નહોતો, પણ જૂદા જૂદા ભાગોમાં જૂદા હાકેમો હતા. શિકારપુરનો હાકેમ સ્વતંત્ર હતો, સેવણની નીચેના ભાગમાં બીજા કોઈ હાકેમની હકુમત હતી, અને સામબસ નામે એક શાહજાદાની હકુમત બરોહી ટેકરીની ઉત્તર અને પૂર્વમાં હતી; જેની હદ સેવણ શહેર સુધી હતી. સિંધુનદીના ડેલ્ટા* સુધી પટાળી લોકો રાજ્ય કરતા હતા.

કેટલાએક કહેછે કે સિકંદરનો સિંધમાં આવવાનો હેતુ સિંધુ નદીમાં વહાણવટી કરવા સિવાય બીજો ન હોતો. કેમકે જો તે વખતના સિંધના હાકેમોએ તેને લાયક માન આપ્યું હોત તો તે લડાઈ ન કરત પણ ગરૂર સિકંદર જેણે કોઇની મગરૂરી સહન કરી ન હોતી તેણે યોગ્ય માન ન મળવાથી સિંધના હાકેમોને એક પછી એક એમ હરાવી પાડયા. યુનાની ઇતિહાસ કર્ત્તાઓએ આવું વર્ણન કરેલું છે.

આ પ્રમાણે ફકત તેઓનાજ લખાણ ઉપરથી માલુમ પડેછે કે સિકંદરના દિવસોમાં આખો સિંધદેશ કંઈ એક હાકેમના હાથ તળે નહોતો. સિકંદર બાદશાહ ઈ. સ. પૂ. ૩૨૮ માં સિંધમાં આવ્યો હતો. સિંધુ

---

* ડેલ્ટા એટલે નદીના મુખ આગળની ત્રણ ખુણાવાળી જગ્યા.

નદીના મુખ સુધી આવવા માટે એ નદીમાં વહાણવટી કરતાં સિકંદરને ૯ મહીના લાગ્યા હતા.

સિકંદરના દીવસો પછીનો સિંધનો હેવાલ બધો અંધકારમાં રહેલો છે, પણ અરબોની હકુમત થયા પછીનું કંઇક બરાબર વર્ણન મળી આવે છે. છતાં કેટલાએક ઇતિહાસ કર્ત્તાઓએ બે હિંદુ વંશોનું વર્ણન અરબોની હકુમતથી અગાઉ લખેલું છે તેની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

સિંધમાં હિંદુરાજાઓનો જુનો વંશ.

અરબોએ સિંધ ઉપર મહુમદ બિન કાસીમ સકફીના હાથ નીચે ઈ. સ. ૭૧૩ માં ચડાઈ કરી. તે પહેલાં સિંધ દેશ એક હિંદુ વંશના તાબામાં હતો. આ વંશની ગાદી અલોરમાં* હતી. આ શહેર સિંધુનદીને કાંઠે હાલના રોહરી શહેરની નજદીક આવેલું હતું. તેમાં સારી ઈમારતો અને સારા મોટા બગીચા શહેરની બાજુમાં તેમજ આસપાસ હતા. કહેછે કે તે હિંદુ રાજ્યની સીમા નીચે પ્રમાણે હતી. પૂર્વમાં કશમોર અને કનોજનું શહેર, પશ્ચિમમાં મકરાન અને ઉમાનનો દરીઆ કિનારો, દક્ષિણમાં સુરત (સુરાષ્ટ્રા)નું બંદર અને ઉત્તરમાં કંદાર, સિસ્તાન અને સુલેમાન તથા કીકાનીઆની ટેકરીઓ. આ રાજ્ય ચાર ભાગોમાં વહેંચાયલું હતું એ દરેક ભાગનો જૂદો જૂદો રાજા હતો.

---

* અલોર કે અરોહનું શહેર હાલના રોહરી શહેરની નજદીક બખર અને ખૈરપુરના રસ્તામાં હતું.

પહેલો રાવ વંશ.

સિંધની હકુમત રાવવંશના હાથમાં ઇ. સ. ૪૯૫માં આવી અને ૧૩૭ વરસ સુધી રહી. રાવ દેવાજી આ વંશમાં પ્રતાપી રાજા થઇ ગયો. તેની રાજ્યધાની અલોરમાં હતી. એમ જણાયછે કે તેના વખતમાં સિંધનું રાજ્ય ઘણો ફેલાવો પામ્યું હતું. તેના પછી આ વંશમાં બીજા ૪ રાજા થઇ ગયા છે.

રાવ વંશના રાજાઓના નામ.

૧ રાવ દેવાજી
૨ રાવ સહારાસ
૩ રાવ સહાસી
૪ રાવ સહારાસ બીજો
૫ રાવ સહાસી બીજો

એમ લખેલુંછે કે આ વંશનો ચોથો રાજા રાવ સહારાસ બીજો ઈરાનના બાદશાહ નીમરોઝ સાથે કચ્છ અને મકુરાન તરફ લૂટફાટ કરવા ગયો હતો, ત્યાં તે લડાઇમાં મર્યો ગયો; અને તેનું લશ્કર હાર ખાઈ અલોર પાછું આવ્યું. એ પછી રાવ સહાસી બીજો ગાદીએ બેઠો આ રાજાએ રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું. રાજા પોતે મુસાફરી કરી પોતાનું રાજ્ય અને દેશ ઝીણવટથી તપાસતે, પોતાની સેનાને બરાબર વખતે પગાર આપતો અને રૈયત પાસેથી ચોકસ કર ઠેરાવી હક્તા પ્રમાણે ઉઘરાવી લેતો. તેણે અનાજ ઉપરથી તમામ જકાત માફ કરી હતી અને તેના બદલામાં રૈયત પોતાના ખર્ચે અલોર, સિસ્તાન, ઉચ્ચ, માથેલો, માડ અને સોરીના કિલ્લા બંધાવી આપે એવી શરત કરી હતી.

આ રાજા ઇ. સ. ૬૩૨ માં નિર્વંશ મરણ પામ્યો.

પછી તેની રાણીએ તજવીજ કરી માજી રાજાના ચચ્ચ નામના વજીરને ગાદીપર બેસાડયો.

ચચ્ચ એ સલાજીનો પુત્ર અસલ રાવ સહાસીનો નોકર હતો જો કે ચચ્ચને રાવ સહાસી સાથે કંઈ પણ સગપણ નહિ હતું તોપણ તેણે ધીમે ધીમે પોતાની ચંચળતા અને યુક્તિથી રાવ સહાસીને એટલો તો ખુશ કીધો કે ઈ. સ. ૬૩૨ માં રાવના મરણ પછી તેની ગાદીએ પોતે સહેલથી બેસી શકયો. આ બિન-હકદાર રાજાને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવા માટે સહાસીના મિત્રોએ રાણા મહારાતના હાથ નીચે એક લશ્કર જોધપુર આગળ એકઠું કર્યું. પણ ચચ્ચે તેને સજ્જડ હરાવ્યું.

બીજો બ્રાહ્મણવંશ.

ચચ્ચ.

આ વંશનો પહેલો રાજા ચચ્ચ ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ હતો, પણ સહાસી બીજાના વજીર રામરાવની મહેરબાનીથી હજુરી તરીકે રાવની પાસે રહ્યો. તે ચંચળ બુદ્ધિનો અને હુન્નરી હોવાથી રાવને સહેલથી ખુશ કરી શકયો તેથી રામરાવના મરણ પછી વજીર થયો. રાવના મરણ પછી તેની રાણીની સાથે લગ્ન કર્યો અને ગાદીપતિ થયો. ચચ્ચે પોતાની કારકીર્દીમાં સ્વદેશના તથા બીજા હાકેમોને હરાવી વશ કર્યા. અને ૪૦ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

ચંદાર.

ચચ્ચના મરણ પછી તેનો ભાઇ ચંદાર ગાદી ઉપર બેઠો. તે ચચ્ચના વખતમાં તેના તરફથી અલોરનો

સુબો હતો. આ રાજાએ પોતાના અમલમાં ગૌતમ-બુદ્ધના ધર્મનું પ્રતિપાલન કર્યું અને તે ધર્મનાં ઘણાં મંદિરો બંધાવ્યાં. એ સાત વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

દાહર.

ચંદારની પછી ચચ્ચનો મોટો દીકરો દાહર સિંધનો હાકેમ થયો. તેના રાજ્યના ૩૩ મા વર્ષમાં એટલે ઈ. સ. ૭૧૧ માં અરબ લોકોએ સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી. સિંહલદ્વીપના રાજાએ કંઇ નજરાણું બગદાદના ખલીફ વલીદ બની ઉમીહ વંશને માટે મોકલાવ્યું હતું. આ નજરાણાથી ભરેલાં વહાણોને દેવળ બંદર આગળ ચાંચીઆ લોકોએ લૂટયાં અને તેમાંનાં કેટલાંએક માણસોને મારી નાંખ્યાં તથા કેટલાંએકને કેદ કર્યાં આ ઉપરથી બગદાદના ખલીફાએ પોતાના સુબા હજાજની મારફતે રાજા દાહરની સાથે આ લૂટ બાબત લખાણ ચલાવ્યું. પણ સંતોષકારક ખુલાસો મળ્યો નહિ. તેથી અંતે અરાફનો, હાકેમ મહમદબિન સકફી જે હજાજનો જમાઇ થતો હતો, તેને ૬ હજાર માણસનું લશ્કર આપી સિંધ તથા સિંધુ નદીની આજુ-બાજુનાં શહેરો લેવા સારૂ મોકલ્યો.

કેટલાએક મુસલમાન ઇતિહાસકર્ત્તાઓ લખેછે કે ખલીફા અબદુલ મલીકે કેટલાક વેપારીઓને પોતાને સારૂ ખુબસુરત બાંદીઓ અને ચીજો ખરીદ કરવા સારૂ મોકલ્યા હતા. એ વેપારીઓએ પોતાનો સામાન એકઠો કર્યો પછી દેવળબંદરથી ઘરતરફ પાછા ફરવાની તૈયારી કરી તેવામાં ચોર લોકોએ તેમના ઉપર હુમલો

કર્યો. તેઓમાંનાં કેટલાંએક માણસોને એકાએક મારી નાંખ્યાં, કેટલાંએકને બંદીવાન કર્યા અને બધો સામાન લૂટી લીધો. આ વેપારીઓમાંથી જે થોડા જીવ લઇને નાસી જવા પામ્યા તેઓએ જઇને ખલીફાને આ દુઃખદાયક હકીકત સંભળાવી. તે ઉપરથી ખલીફાએ સિંધ ઉપર ચડાઈ કરવા સારૂ એક લશ્કર તૈયાર કરાવ્યું. પણ એટલામાં ખલીફાનું મરણ થયું. આ ખલીફે મરતી વખત પોતાના વસિયતનામામાં જણાવ્યું હતું કે મારા છોકરાએ ઉપલું વેર લેવું.

મુસલમાનોની સિંધ ઉપર ચડાઈ અને જીત.

મહમદ બિન કાસીમ આ ચડાઈ કરવા સારૂ શીરાજમાંથી મોટી ફોજ સાથે ઈ. સ. ૭૧૧ માં નીકળ્યો, અને ઈ. સ. ૭૧૨ ની શરૂઆતમાં દેવળબંદરે* આવી પહોંચ્યો. આવતાંવેતજ દેવળબંદર ઉપર ધસારો કરી તે શહેર લીધું અને મુસલમાન કેદીઓને છોડાવ્યા. ત્યાર પછી અલોર ઉપર ચડાઈ કરી. રસ્તામાં બે લડાઇઓ થઈ તેમાં હિંદુઓ જીત્યા, પણ ત્રીજી લડાઈમાં મુસલમાનોએ હિંદુઓને નસાડ્યા. ત્યાર પછી સિવસ્તાન તરફ સેવણના કિલ્લાપર તેણે ચડાઈ કરી અને સેવણ તાબે કર્યું.

તે પછી મહમદ બિન કાસીમ નૈરૂનકોટ (હૈદરાબાદ) તરફ ફરી આવ્યો અને ત્યાંથી પાછો અલોર તરફ

---

*કેટલાએક કહેછે કે કરાચીવાળા મનોરાનું નામ તે વખતમાં દેવળગામ હતું; અને કેટલાએક કહેછે કે ઠઠ્ઠા આગળ તે વખત એ નામનું બંદર હતું.

ચાલ્યો. આખરે રમજાન મહીનાની ૧૦ મી તારીખે એટલે ઈ. સ. ૭૧૨ માં અલોર આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ. સવારથી સાંજ સુધી યુદ્ધ થયું તેમાં રાજા દાહર જે હાથી ઉપર ચડી લડતો હતો તેને ઓચિંતુ તીર લાગવાથી મૂર્છિત થઈ નીચે પડી ગયો આ વખત તેનાં માણુસોએ રાજાને હાથીપર ન જોવાથી નાસાનાસ કરી અને મુસલમાનો ફતેહમંદ થયા. મહમદ બિન કાસીમે સિંધની રાજ્યધાનીનું અલોર શહેર પોતાના કબજામાં લીધું. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વંશની સમાપ્તિ થઈ અને સિંધમાં મુસલમાનોની હકુમત શરૂ થઈ.

અરબોનું રાજ્ય.

અલોર લીધા પછી મહમદ બિન કાસીમે તરતજ શહેરમાં લૂટ ચલાવી. દાહરની બે દીકરીઓને કેદ કરી અને બન્નેને લૂટના માલ સાથે ખલીફા વલીદ પાસે મોકલાવી દીધી. ખલીફા પાસે પહોંચ્યા પછી આ છોકરીઓએ પોતાના બાપનું વેર લેવા સારૂ મહમદ બિન કાસીમ ઉપર ખોટું બદીનું તહોમત મૂકયું. હવે તે કાળમાં એવો રીવાજ હતો કે લડાઈમાં કેદ પકડેલી ખુબસુરત બાંદીઓ અને સ્ત્રીઓને ખલીફાના ઝનાન-ખાનામાં દાખલ કરવામાં આવતી અને તેથી જો કોઈ પણ શખ્સ તેઓની કેદ થએલી હાલતમાં તેમની સાથે બેઅદબીથી વર્તણુંક ચલાવતો તો તેથી ખલીફાઓ બહુ ગુસ્સે થતા અને અપરાધીઓને ભારે શિક્ષા કરતા. આ કારણથી ખલીફાએ ગુસ્સે થઈ મહમદ બિન કાસી-મને પાછો બોલાવી ક્રૂરતાથી તેનો જીવ લીધો. કેટ-લાએક કહેછે કે ખલીફાએ આ બિચારા સિંધના જીત-

નારનો ગાયન ચામડામાં સીવડાવી મુઝવીને જીવ લીધો હતો. આવી સ્થિતિમાં ત્રીજે દિવસે એ મરી ગયો હતો.

મહમદ બિન કાસીમના મરણ પછી થોડે વખતે ખલીફાને આ ખોટા તહોમત બાબત ખબર પડી. આથી ખલીફ ઘણો દિલગીર થયો અને રાજા દાહરની દીકરી-ઓના બાળને ઘોડાની પૂછડી સાથે બંધાવ્યા અને છોક-રીઓના જીવ જતાં સુધી ઘોડાઓને બગદાદની ગલીએ ગલીમાં (શેરીઓમાં) દોડાવ્યા. કેટલાએક કહેછે કે દાહરની દીકરીઓની આ વાત સાચી નથી. પણ ખલીફા સુલેમાને મહમદ બિન કાસીમને મારી નંખાવ્યો.

મહમદ બિન કાસીમ પછી સિંધને માટે યઝીદ નામે સુબો મુકરર થયો પણ તે સિંધમાં આવ્યા પછી થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. તેના મરણ પછી દાહ-રના દીકરા જેસાએ બ્રાહ્મણાબાદનું શહેર તથા અરબ લોકોએ સર કરેલાં બીજાં ગામો પાછા લઈ લીધાં. આથી ખલીફાએ એ ગામો પાછાં લેવા સારૂ હબીબને સિંધનો સુબો ઠરાવી મોકલ્યો.

ઉમરનો ઈસ્તેહાર.

ઇ. સ. ૭૧૭ માં ઉમર બિન અબદુલ અઝીઝ ખીલા-ફત ઉપર આવ્યો (એટલે ખલીફ થયો) તેણે પોતાની હકુમતના વખતમાં સિંધમાટે એક ઇસ્તેહાર કર્યો, તેમાં એમ જણાંવ્યું કે જે કોઇ હિંદુ મુસલમાન થશે તેને મુસલમાનોના જેવુંજ માન મળશે તે ઉપરથી

રાજા દાહુરના છોકરાઓ અને બીજા ઘણા હિંદુ રાજ પુત્રોએ મુસલમાની ધર્મ અંગિકાર કર્યો અને અરબી નામો ધારણ કર્યા.

અબાસ વંશનું રાજ્ય.

ઈ. સ. ૭૫૦ માં બગદાદની હકુમતમાં ફેરફાર થયો. તેથી ઉમીયાવંશની હકુમત તેમના હાથમાંથી નીકળી અબાસ વંશના તાબામાં ગઈ. ઇ. સ. ૮૧૩ માં બસરીન દાઉદ જે બગદાદના ખલીફા વતી સિંધનો હાકેમ હતો તેણે બંડ ઉઠાવ્યું. અબાસ વંશનો હારૂનઅલરસીદ ઘણો બળવાન હાકેમ થઈ ગયો. તેના તરફથી શેખ તુરાબઅલી સિંધનો નવાબ થયો. શેખ તુરાબઅલીએ રાજ્ય ઘણું વધાર્યું પણ તરતજ ઈ. સ. ૭૮૭ માં સિંધમાં મરણ પામ્યો. તેની કબર હજુસુધી ઠઠ્ઠાથી ૮ માઈલ દૂર દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચે એટલે નૈઋત્ય ખૂણે છે.

અરબોના જોરનું કમતી થવું અને તૂટી પડવું.

ખલીફાઓ તરફથી જે જે સિંધમાં હાકેમ થયા તે બધાની ખલીફા ઉમરની પછી રાજ્યગાદી મનસરામાં ચાલતી આવી. પણ ખલીફા મઅતશના પછી ખલીફાઓનું બળ ઓછું થતું ચાલ્યું; અને ઈ. સ. ૮૭૧ થી જ્યારે ખલીફા મોઅતમદે સિંધની હકુમત યાકુબલાઈઝને આપી તે દિવસથી ખલીફાઓની હકુમતનો તદન નાશ ગણવામાં આવતો હતો. યાકુબલાઈઝ ઈ. સ. ૮૭૯ માં મરણ પામ્યો તેના પછી સિંધની હકુમત તૂટીને બે ભાગ થયા. એકની રાજ્યગાદી મનસરામાં અને બીજાની મુલ

તાનમાં થઇ. મનસરાની હદ અલોરના દરીઆથી મુલતાન સુધી હતી અને ત્યાંથી મુલતાનની હદ શરૂ થઇ હતી. મનસરાના હાકેમ હુભારી વંશના હતા. તેઓને અમીર અથવા કોઈ કોઇ વખત મલીક કરી કહેતા. અલોર મનસરાની રાજ્યધાની હતી. અલોરગામ પહોળાઇમાં મુલતાન જેવું હતું અને તેની આસપાસ બે દિવાલો હતી. વેપારને માટે પણ તેવખતમાં આ મુખ્ય શહેર હતું. તે સમયે સિંધના માણસોનો પહેરવેશ ઈરાકના માણસોના જેવો હતો.

અરબોના બળનો નાશ.

સિંધના અરબી હાકેમોને સિંધમાંથી ઘણી પેદાશ નહોતી. ખાવા પીવાની અને બીજી જરૂરીઆતી ચીજો ખરીદ કરવા ઉપરાંત તેઓની પાસે માત્ર નજીવી રકમ બચતી. આ પ્રમાણે તેઓની પાસે કંઇ નહોવાથી બીજાઓના હુમલાથી પોતાનો બચાવ કરવાને અશક્ત હતા. તેથી થોડા વખતમાં કરમેસીઆના લોકોએ તેમને સિંધમાંથી નસાડી મૂકયાં. આ લોકોમાં મુસલમાની ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા અરબ વિગેરે પરદેશીઓ હતા. પોતાના સ્વદેશમાં નબળા પડી ગયેલા હોવાથી અને સિંધના રાજ્યને કમજોર થએલું જોઇનેજ આ વંશના લોકો સિંધ લેવા આવ્યા હતા, અને તેમજ હોવાથી સિંધનું રાજ્ય ઇ. સ. ૯૮૫ માં તેમના કબજામાં આવ્યું. ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં મહુમદ ગીજનવીએ સિંધ જીત્યું ત્યાં સુધી એટલે ૩૯ વર્ષ સુધી સિંધની હકુમત આ લોકના હાથમાં રહી.

અરબ લોકોના રાજ્યમાં સિંધની સ્થિતિ.

અરબ લોકોના વખતમાં સિંધના લોકોની સ્થિતિ સારી હોય એમ માલૂમ પડતું નથી.

૧. અરબ લોકોના રાજ્યની શરૂઆતમાં દીવાની તથા હિસાબી કામ અગાઉની માફક દેશીઓનાજ હાથમાં રાખવામાં આવ્યું હતું. કારણ કે એ કામ ઉપર દેશી માણસોનીજ અખત્યારી કાયમ રાખવાથી સગવડતા લાગતી હતી. અરબલોકો સિંધના માણસોની ફોજ તૈયાર કરીને દૂરના મુલકમાં યુદ્ધ કરવાને મોકલાવતા હતા.

૨. અરબી અમલદારોને લૂટફાટ સિવાય બીજું કંઇ આવડતું નહોતું. અસલ જીત પામનારા અરબ લોકોને કોઇપણ પ્રકારની અડચણ નહોતી. તેઓની પાસેથી બીજાં માણસોની માફક કર લેવામાં આવતો નહિ; પણ ઉલટી તેઓને ઈનામમાં જાગીરો મળેલી હતી. માત્ર લડવાનું કામ હમેશાં કરવાને તેઓ બંધાયલા હતા. આ મળેલી જમીનોની આબાદીનો કારભાર પણ તે લોકોએ દેશીઓનાજ હાથમાં રહેવા દીધો. આ જીતેલા દેશનો ઘણો ભાગ અરબ લોકોએ પાક અને દેવસ્થાનને બક્ષીસ આપ્યો.

૩. અરબ લોકોના રાજ્યમાં સિંધના માણસો ઉપર કોઈપણ વખતે મુસલમાની ધર્મનો જોરજુલમ નહોતો. આવી બરદાશ લેતા તે કંઈ ખુશીથી નહિ પણ લાચારીથીજ લેવી પડતી. સિંધના માણસોને પોતાના ધર્મ અને રસમો ઉપર ચાલવાની ગીજની અને બીજા

દેશના લોકો કરતાં વધારે છૂટ હતી. પણ જ્યાં જ્યાં મુસલમાનોનું જોર ચાલતું ત્યાં ત્યાં પોતાનો ધર્મ વધારવામાં અને બનતો જુલમ કરવામાં એ લોક કચાશ રાખતા નહિ.

૪. અરબી લોકોએ જ્યાં લાગ ફાવ્યો ત્યાં તો કચાશ જરાપણ રાખી નથીજ દેવળબંદરમાં હિંદુઓનાં દેવાલયો તોડી પાડી તે પર મસજિદો બંધાવી અને શહેરમાં ત્રણ દિવસ સુધી કતલ ચલાવી. નૈરૂનકોટના લોકોએ ખુશીથી તેમની આણ માની હતી છતાં તેમની પણ તેવીજ દશા કરી. અલોરમાં કતલ કરી નહોતી તોપણ ત્યાંના લોકો ઉપર બહુજ ભારે કર રાખવામાં આવ્યો હતો.

અરબોની પેદાશ.

મુસલમાન હાકેમોને સિંધમાં પેદાશના મુખ્ય ત્રણ રસ્તા હતા (૧) જમીનનો કર (૨) માથાવેરો અને (૩) ઘમર્ગ (બંદરની જકાત) પણ અરબોના દિવસમાં સિંધની પેદાશ ઘણું કરીને જમીનનો કર હતો. સિંધ અને મુલતાનની પેદાશ આ ત્રણ જાતના કરમાંથી એક કરોડ પંદર લાખ દ્રામ (૧૧૫૦૦૦૦૦) કે સુમારે સતાવીસ લાખ (૨૭૦૦૦૦૦) રૂપીઆ હતી. ખલીફાઓ તરફથી હકુમત કરતા સિંધના હાકેમો ફીઉલ-હકીત-મકાતેદાર (ખરેખરા ઇજારદાર) હતા. તેઓ મુકરર કરેલી અમુક રકમ ઉપર સિંધનો ઈજારો લેતા હતા. અને તેટલા પૈસા ખલીફાઓને પહોંચાડતા હતા. પોતે પાછળથી વસુલ કરી પોતાના કામમાં લેતા. શરાબ, માછલી, ખજુર, અંગુર અને બગીચાઓની ઉપજ ઉપર પણ કર હતો.

માથા વેરો એટલે જજીઆ વેરો.

માથાવેરાનો કર મુસલમાનો સિવાય બીજા બધા પાસેથી વસુલ કરવામાં આવતો હતો. આ કરની વસુલાત કરવામાં ચૂકવું તેને અરબલોકો કુફ્ર એટલે અધર્મ સમજતા હતા.

પહેલા ખલીફા ઉમરના દિવસોમાં દર તવંગર માણસ ઉપર દર વર્ષે ૪૮ દ્રામ કર ઠેરાવ્યો હતો અને દર મહેનતુ માણસ પાસેથી ૧૨ અને મધ્યમ સ્થિતિના માણસ પાસે ૨૪ દ્રામ લેવામાં આવતા. સ્ત્રીઓ અને બાળકો વગેરે જેઓ રળવાને અશક્ત હતાં તેમની પાસેથી આ કર લેવામાં આવતો નહિ. વળી કેટલીક એક જાતો પાસેથી તો નવાઇ જેવા કર લેવામાં આવતા હતા. દાખલા તરિકે જત લોકો કે જેઓ સેવણની નજદીક અરલની પેલી પાર રહેતા હતા તેઓ જ્યારે હાકેમની તાજીમ કરવા અને માન આપવા આવતા હતા ત્યારે સાથે એક કૂતરો હાકેમને ભેટ મૂકવા લઇ આવતા. આવી રીતે તરેહ તરેહના કરો ભાટીઆ, લુહાણા, સોની, જાંદાર, માછી અને ઘોરની જાતોપર નાંખવામાં આવતા.

ઉમર બીજાના માથા વેરાની રીત.

જ્યારે ઉમર બીજો ખલીફો થયો ત્યારે તેને ઉપરનો કર થોડો લાગ્યો. તેથી તેણે માણસોની પેદાશ અને જરૂરી ખર્ચ કેટલો થાય છે તે જોઇ ખરચની રકમ બાદ જતાં બાકી જે વધે તે તમામ માથા વેરાના કર પેટે ઉઘરાવવાનો પોતાનો હક છે એમ જાહેર કર્યું. આ બાબતમાં પણ જે માણસો મુસલમાની ધર્મ સ્વીકારતા

તેમની પાસેથી ઉપલો કર લેવામાં આવતો નહિ. માત્ર મુસલમાનો ઉપર તો તે ધર્મ પ્રમાણે ધર્માદા ટીપ અને સેંકડે અઢી રૂપીઆ જકાતજ લેવામાં આવતી. આ સિવાય તેઓના ઉપર બીજી સખ્તાઈ નહોતી.

અરબોના વખતમાં સિંધનો વેપાર.

અરબોના દિવસોમાં સિંધનો વેપાર કંઈ કમી થયો નહોતો. અરબ લોકોએ વેપાર એકદમ છોડી દીધો નહિ પણ ઉલટો કાફલાઓની મદદથી ખુરાસાન, ઝાબલીસ્તાન, અને સુજસ્તાન સાથે કંદાર અને ગીજનીના રસ્તાથી વેપાર ચલાવ્યો. સમુદ્રની વાટે પણ વેપાર ઘણો ચાલતો જેમ કે સિંધમાંથી જે જણસો તુર્કસ્તાન અને ખુરાસાન જતી હતી તે ઘણું કરીને ચીન, સિલોન અને મલબારમાંથી આવતી હતી. સિંધુનદીપર વહાણો બનાવવા સારૂ લાકડું પણ ત્યાંથીજ આવતું હતું. અરબસ્તાનથી ઘોડા અને મોતીપણ સિંધમાં વેચવા માટે લાવતા હતા.

અરબોનો ઈનસાફ.

બે મુસલમાનો વચ્ચે લડાઈ થતી તો તેનો ઈનસાફ કાઝીપાસે શરીઆત (મુસલમાની ધર્મના કાનુનો) પ્રમાણે થતો હતો. જો એક હિંદુ અને એક મુસલમાન લડતા તો પંણ ઇનસાફ કાઝીજ શરીઅત પ્રમાણે કરતો પણ જ્યારે બે હિંદુઓ લડતા તો તેઓનો ઇનસાફ હિંદુ પંચો કરતા. કેટલીએક જાતોને સારાં લૂગડાં પહેરવાની અને ઘોડે ચડવાની મના હતી. તેઓ

બિચારા માથામાં ટોપી કે પાઘડી ઘાલી શકતા નહિ. તેમજ પગમાં જોડા પણ પહેરી ન શકતા. બીજા કેટલાએકને તો વેઠીયા તરીકે મુસલમાની કાફલાઓના રક્ષક થવાનો હુકમ ફરમાવેલો હતો. ખલીફા ઉમરના વખતથી દેશી લોકોને એવો હુકમ કરવામાં આવેલો કે હરકોઈ મુસલમાન મુસાફરની તેઓએ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રી સૂધી પરોણા ચાકરી કરવી.

અરબ લોકો પછી સિંધના હાકેમો.

ઈ. સ. ૧૦૨૪ માં જ્યારે સુલતાન મહમદ ગીજનવી એ હિંદુસ્તાનપર ચડાઈ કરી ત્યારે સિંધનું રાજ્ય એક હાકેમના તાબામાં હતું. જેનું નામ ખલીફા કાદર ભાલ્લાઅભાસ અહમદ હતું. આ વખતે મહમદ ગીજનવી એ પોતાના વજીર અબદુલરીઝાકને સિંધ લેવા સારૂ તૈયાર કર્યો. મુલતાન તો આગળથીજ મહમદ ગીજનવીના તાબામાં આવ્યું હતું તેથી અબદુલરીઝાક ત્યાંથી ધસારો કરીને ઠેઠ સેવણને ઠઠ્ઠા સુધી આવી પહોંચ્યો અને ફતેહ મેળવવામાં તેને કોઈ પણ વાતે અડચણ આવી નહિ.

મહમદ ગીજનવી પછી કેટલાક દિવસે ગીજનીનો હાકેમ અબદુલરશીદ થયો, પણ તે બિચારો એક શોખીન જીવડો હતો, એશઆરામ સિવાય બીજું કંઈ તેને ગમતું નહિં. આ જોઇને સિંધનાં સુમરા લોકોએ તાબેદારી છોડી દીધી અને તેઓએ અબનસુમાર નામનો પોતાનો એક હાકેમ ઉભો કર્યો. આ માણસ ઈ. સ. ૧૦૩૨ માં મુલતાનનો હાકેમ હતો. પોતે

સુમરાવંશનો છે એમ જાણી તેણે સિંધમાં સુમરાઓના વંશનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ હાકેમે અક્કલ અને હોંશીઆરીથી રાજ્ય ચલાવ્યું. એની હકુમત વિષે લોકોના જૂદા જૂદા વિચાર છે. ઈ. સ. ૧૦૫૧ સુધી સુમરાઓ માત્ર નામનાજ ગીજનવી વંશના તાબામાં હતા. એમ જણાય છે કે એ મુદત સુધી તેઓ તાબેદારીની નીશાની ખાતર માત્ર કર આપતા આપતા હતા.

સુમરાઓનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૦૫૧.

સુમરા અસલ હિંદુ રજપૂત હતા, ગીજનીમાં જ્યારે ઉથલપાથલ થઈ ત્યારે બીજા ખંડીયા સરદારોની પેઠે સુમરાઓ પણ ઈ. સ. ૧૦૫૧ માં પોતાની સત્તા સિંધમાં બેસાડવા લાગ્યા. તેમની હકુમત ઘણા દિવસ સુધી ચાલી, ને તેઓની રાજ્યગાદી ઠઠ્ઠામાં હતી આ વંશમાં કેટલાએક હાકેમો બળવાન અને શૂર થઈ ગયા છે. તેમાં દોદો અને ખરીફ મુખ્ય છે.

દોદાનું રાજ્ય.

અબનસુમારના પછી તેનો દીકરો દોદો ગાદી ઉપર બેઠો દોદાએ પોતાનું રાજ્ય નસરપુર સુધી વધાર્યું.

ખરીફની હકુમત.

દોદાની પછી એ વંશમાં ખરીફના જેવો નામદાર હાકેમ બીજો કોઈ થયો નથી. ખરીફે ઠઠ્ઠાને પોતાની રાજ્યધાનીનું સ્થળ કર્યું અને સરહદ ઉપરની બલુચી, સોઢાઓ અને જાડેજાઓ વગેરે જાતોને હરાવી વશ કરી આ હાકેમે શૌર્ય વાપરી પોતાની હકુમતનો

ફેલાવ એટલો વધાર્યો કે કચ્છને પણ સિંધની હકુમતમાં લાવી મૂક્યું. સોઢા લોકોને મારીને વશ કરી તેમનું ઉમરકોટ તાબે કીધું અને સિંધની હદ સિંધથી નસરપુર સુધી કાયમ કરી. ટુંકામાં એટલું કે આ રાજા એવો જબરો હતો કે તેના વિષે ઘણા લોકોએ વાતો સાંભળી હશે. સમા જાતના મગરૂર અને નામીચા લોકો પણ આ હાકેમના તાબામાં હતા.

સુમરાઓના રાજ્યની પડતી અને સમાઓનો ઉદય ઈ. સ. ૧૩૫૧.

ખરીફના મરણ પછી સુમરાઓના વંશનું દિવસે દિવસે જોર ઘટતું ચાલ્યું. એ લોકોએ પાછળથી પોતાનું રાજ્ય આખા સિંધ ઉપર ચલાવ્યું હોય એવું સ્પષ્ટ માલૂમ પડતું નથી. કેમકે હમેશાં કેટલાએક સરદારો તો આપ અખત્યારથીજ રહેતા આવતા હતા.

વળી એ લોકોના વખતમાં ગોરી, ખીલજી અને તઘલખ વંશના હાકેમોની સિંધપર એક પછી એક ચડાઇઓ થયાંજ કરતી હતી આથી એ વંશના છેલ્લા રાજાઓ ઘણા નબળા પડી ગયા હમીર સુમરો જ્યારે જુલમ કરવા માંડયો ત્યારે સમા લોકોએ સામે થઈ તેનો જીવ લીધો. અને પોતાના સરદાર જામઉનડને ગાદીપર બેસાડયો. ઇ. સ. ૧૩૫૧ માં આ પ્રમાણે તે વખતથી સિંધમાં સમા લોકોની હકુમત ચાલી.

સમાઓનો ઉદય ઇ. સ. ૧૩૫૧.

સમાઓની ઉત્પત્તિ.

સમા લોકો સિંધમાં મહુમદ બિન કાસીમના દિવસોથી હતા. ચચના વખતમાં દેવળની હકુમત તેના

તરફથી સમા જાતના સામભા નામે હિંદુના હાથમાં હતી. સમા અસલ બુદ્ધ કે હિંદુ રજપૂતો હતા. પણ સુમારે ઈ. સ. ૧૩૯૧ માં તેઓએ મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો. તેમની ગાદીનું શહેર સમાનગર હતું આ શહેર પહેલાં સિંધુનદીના કિનારાઉપર હાલના સેવણ શહેરની જગ્યાએ બાંધેલું હતું. પણ આ વંશના શાહજાદા ઠઠ્ઠામાં રહેતા તોપણ તેમની ગાદી સમઈ શહેરમાં હતી. સમઇ શહેર મકલીની ટેકરીઓની નીચે ઠઠ્ઠા શહેરની વાયવ્ય કોણે આવેલું હતું. ધીમે ધીમે તેઓની ગાદીનું સ્થળ ઠઠ્ઠા થયું. આ વંશના હાકેમો જામ એવી ઓડકથી ઓળખાતા હતા.

જામઉનડની હકુમત.

આ વંશના પહેલા રાજા જામઉનડે ૩ા (સાડાત્રણ) વરસ રાજ્ય ચલાવ્યું. એમ જણાય છે કે આખો સિંધ તેના કબજામાં હતો નહિ. બખર અને તેની આજુબાજુનો ઘણો મુલક તુરકોના હાથમાં હતો. તેઓના હાકેમ મલીકફીરોજ અને અલીશાહા હતા.

જોનાહ સમાનું રાજ્ય.

જામઉનડના મરણ પછી જોનાહને ગાદીએ બેસાડયો. આ હાકેમે બખર શહેર જીતી લીધું અને તુર્ક હાકેમોને ઉંચના કિલ્લા તરફ લાચારીથી પાછું ફરવું પડયું.

જામ તમાચીના રાજ્યની પડતી.

જામઉનડના દીકરા જામ તમાચીના વખતમાં દિલ્હીના બાદશાહના લશ્કરે જબરદસ્તીથી બખરનું

શહેર પોતાના કબજામાં આણ્યું અને જામ તમાચીને એના કુટુંબ સહિત કેદ કરી દિલ્હી લઈ ગયા. ત્યાં તે મરણ પામ્યો. પણ તેનો છોકરો જામ ખૈરૂલદ્દીન બાપની ગાદીએ બેઠો. ખૈરૂલદ્દીનની પછી તેના છોકરા જામ બાબુનીઆના રાજ્યમાં દિલ્હીના બાદશાહ ફીરોઝ તઘલખે ઇ. સ. ૧૩૭૨ માં સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી આથી સિંધના હાકેમો લાચાર થઈ તાબે થયા. પણ આ તાબેદારી માત્ર નામનીજ હતી. જામ બાબુનીઆની પછી તેનો ભાઈ જામ તમાચી અને ત્યાર પછી જામ સલાહુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.

જામ સલાહુદ્દીનનું રાજ્ય.

જામ સલાહુદ્દીને એક ચડાઈ કચ્છ ઉપર કરી અને વિજય મેળવી ઘણો માલ લૂટીને લઇ આવ્યો. સલાહુદ્દીન પછી એ વંશના બીજા દશ હાકેમો થયા પણ તેઓના રાજ્યના વખતમાં નીચે બતાવેલી વાત સિવાય બીજા કંઈપણ ઐતિહાસિક બનાવો બન્યા નથી.

જામ નીઝામુલદ્દીનના છેલ્લા દિવસોમાં અર્ગુન વંશીઓ બહાર પડયા. તેઓમાંના શાહાબેગ નામના અર્ગુને કંદારથી આવીને સિંધનાં કેટલાંએક ગામો ઉપર હુમલો કર્યો. પણ જામના લશ્કરે તેઓને એવી હાર ખવરાવી કે જ્યાં સુધી તેમનું રાજ્ય રહ્યું ત્યાંસુધી તેઓને પાછા આવવાની હિમ્મત ચાલી નહિ.

સમાવંશના રાજાઓનાં નામ.

ઈ. સ. ૧૩૫૧ થી ઈ. સ. ૧૫૨૧ સુધી.

૧ જામ ઉનડ. ૨ જોનાહ. ૩ જામ તમાચી પહેલો. ૪ ખેરઅદ્ધીદીન. ૫ બાબુનીઆહ. ૬ તમાચી બીજો.

૭ સલાહુદ્દીન. ૮ નિઝામુલદ્દીન પહેલો. ૯ અલ્લીશેર. ૧૦ કારાન. ૧૧ જામફતેહુખાન. ૧૨ તઘલગશાહુ. ૧૩ સિકંદર. ૧૪ રેધહાન રેધહાન. ૧૫ સાંજર. ૧૬ નિઝામુલદ્દીન બીજો. ૧૭ જામ ફૈરોઝ ઉર્ફેજામનંધો.

સમા રજપૂત યાદવ વંશના હતા. એમ જણાય છે કે તેઓ સાંભુની કોમમાંથી ઉત્પન્ન થયા હતા; જે કોમની સિકંદર ઝુલકરનિનને પણ ખબર હતી. સમાઈ ઈ. સ. ૧૩૯૧ માં મુસલમાન થયા. તેઓના વંશના સમેજા અને જાડેજા લોક હાલ કચ્છમાં છે આ વંશની સમાપ્તિ ઈ. ૧૫૨૧ માં થઈ.

અર્ગુન વંશનું રાજ્ય.

ત્યાર પછી સિંધમાં અર્ગુન વંશના હાકેમો થયા તે વંશનું નામ અર્ગુનખાન તરખાન પરથી નીકળેલું છે. આ માણસ ચંગીઝખાનના પૌત્ર હુલાખુનો પૌત્ર હતો. આ વંશમાં શાહુબેગઅર્ગુન જેના બાપનું નામ ઝાલનુન અર્ગુન હતું, તે સિંધનો પહેલો હાકેમ થયો તે પહેલાં ખુરાસાનનો હાકેમ હતો પણ તેને ત્યાંથી બાબરબાદશાહે હરાવીને નસાડી મૂકયો જેથી નિર્બળ થઈ થોડાં માણસ સાથે સિંધમાં લૂટફાટ કરવા નીકળી પડયો. સિંધ આવ્યા પછી થોડા વખતમાં પોતાનું જોર વધારી સમાઓની રાજ્યધાની ઠઠ્ઠા ઉપર હુમલો કર્યો. તે વખતના ઠઠ્ઠાના હાકેમ જામ ફૈરોઝને હરાવીને ઈ. સ. ૧૫૨૦ માં આખા શહેરમાં લૂટ ચલાવી. થોડા વખત પછી શાહુબેગ અર્ગુન અને જામફૈરોઝ સમાની વચ્ચે સલાહ થઈ.

તેની સરતો પ્રમાણે ઠઠ્ઠાથી સખ્ખર સુધીનો સિંધદેશનો ભાગ જામના હાથમાં રહ્યો અને લક્કીનીના ઉત્તર તરફનો ભાગ શાહાબેગ અર્ગુનને મળ્યો.

ટલટીનું યુદ્ધ.

કેટલાએક સમાલોકો આ સલાહની વિરૂદ્ધ થયા અને તેથી ઈ. સ. ૧૫૨૧ માં સેવણની નજદીક ટલટી આગળ શાહબેગ અર્ગુન અને જામ ફૈરોઝની વચ્ચે એક મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં સમાલોકોએ મોટી હાર ખાધી અને સેવણ શહેર શાહબેગ અર્ગુનના હાથમાં આવ્યું. ત્યાર પછી તેણે બખર શહેરના ધારેજા લોકો ઉપર હુમલો કર્યો અને બખરનો કિલ્લો સર કર્યો. બખરની ટેકરી પસંદ પડવાથી પોતાનું રહેઠાણ ત્યાંજ કર્યું અને અલોરનો કિલ્લો તોડાવી તેની પાકી ઇંટો લાવીને બખરમાં કિલ્લો બનાવ્યો. તથા બખરના સૈયદોને ત્યાંથી કાઢી રોહરીમાં તેઓને નવાં ઘરો બનાવવા સારૂ જમીન આપી.

ઇ. સ. ૧૫૨૨ માં શાહાબેગ અર્ગુને ગુજરાત લેવાનો વિચાર કીધો પણ એટલામાં તે મરણ પામ્યો અને તે વિચાર તેના મનમાંજ રહી ગયો. શાહાબેગ ફકત લડાઈમાંજ શૂરો હતો એમ નહોતું પણ તે સિવાય તેણે મુસલમાની ધર્મ પુસ્તકો જેવાં કે હદીસ અને રકહની વિદ્યાનું સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. અને કેટલાં એક ધર્મ પુસ્તકોનું ભાષાંતર પણ કર્યું હતું.

મીરઝાં શાહાહુસેન ઇ. સ. ૧૫૨૨.

શાહાબેગના મરણ પછી એનો મોટો છોકરો મીરઝાં

શાહાહુસેન સિંધનો હાકેમ થયો. ગાદીએ બેઠા પછી થોડા વખતમાં તે નગરઠઠ્ઠા તરફ રવાના થયો. આ વખતે જામફૈરોઝ જો કે ઉપરથી તાબેદાર જણાતો હતો પણ અંદર ખાનેથી લશ્કર એકઠું કરી લડાઈની કોશેશ કરતો હતો. પણ જ્યારે તેણે શાહાહુસેનને ઠઠ્ઠામાં જોયો ત્યારે તરતજ તેને કચ્છ તરફ ભાગી જવું પડયું ત્યાંથી પણ જામફૈરોઝ લશ્કર એકઠું કરી પાછો આવ્યો અને ગનીમની (દુશ્મનની) સામે થયો. પણ તેમાં તેનો પરાજય થયો. અને ગુજરાત તરફ નાસી જઈ થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો.

ઉબાવડાના માછીઓ તથા દહેરા અને માથેલાના મહારેન જાતના લોકો એક બીજાની અંદર લડતા અને હુલ્લડ કરતા હતા. આ લોકોને શાહાહુસેને પુરતી રીતે શિક્ષા કરી.

ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં મીરઝાં શાહાહુસેને મુલતાન અને ઉચનાં શહેરો જીતી લઈ ત્યાં લૂટ ચલાવી. દીલાવરનો કિલ્લો પણ તેજ સાલમાં હાથ કર્યો. ઠઠ્ઠામાં આવ્યા પછી તેને માલૂમ પડયું કે કચ્છમાં કાંગર નામે એક સરદાર એની સાથે લડાઈ કરવાની તૈયારી કરેછે, જેથી તે તરતજ ત્યાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી શાહાહુસેને જય મેળવ્યો અને ઘણા કેદીઓ તથા લૂટનો સામાન લઈ પાછો આવ્યો.

મીરઝાં શાહાહુસેને ગાદી ઉપર બેસતાંજ બાબરબાદશાહ સાથે સલાહ કરી હતી. ઈ. સ. ૧૫૪૦ માં શેરખાન પઠાણે હુમાયુ બાદશાહને દિલ્હીમાંથી હાંકી

કાઢયો હતો. આ વખતે સિંધમાં મીરઝાં શાહાહુસેનની હકુમત ચાલતી હતી. હુમાયુ બાદશાહને આ બાદશાહની નીચે ત્રણ વરસ સુધી સિંધમાં આશરો લેવો પડયો. એ અરસામાં ઉમરકોટ શહેરમાં પ્રખ્યાત બાદશાહ અકબર જન્મ પામ્યો. હુમાયુ બાદશાહે સિંધમાં બખરનો કિલ્લો લેવાની કોશેશ કરી હતી પણ નિષ્ફળ થવાથી તેને જોધપુર જવાની ફરજ પડી. ઈ. સ. ૧૫૪૨ માં હુમાયુ બાદશાહ પાછો ઉમરકોટથી સિંધમાં આવ્યો અને એકવાર ફરીથી સિંધ લેવાની કોશેશ કરી પણ તેમાં એ હાર ખાવાથી કંદાર ચાલ્યાં જવું પડયું.

મીરઝાં શાહાહુસેને પોતાનું રાજ્ય ઘણી ચાલાકી અને પ્રબળતાથી ચલાવ્યું તેણે બધી જાતોને તાબે કરી અદબમાં રાખી હતી. આ હાકેમ ૩૨ વર્ષ રાજ્ય કરી ઈ. સ. ૧૫૫૪ માં મરણ પામ્યો. તેના રાજ્યમાં વિદ્યા હુન્નરને ઘણો આશરો આપવામાં આવ્યો હતો. ઘણા લોકો ઊંચી કેળવણી મેળવી ફિલસુફ અને કવિઓ થયા હતા. બાદશાહ પંડે પણ વિદ્વાન અને દાના માણસ હતો. તેને એક પુત્ર હતો પણ તે બાલ્યાવસ્થામાં મરી ગયેલો હોવાથી તેની પાછળ તેના વંશનો કોઈ વારસ ગાદીને માટે રહ્યો નહિ.

તરખાન વંશનું રાજ્ય.

મીરઝાંઇશાહ અને સુલતાન મહમદ ઇ. સ. ૧૫૫૪.

મીરઝાં શાહહુસેનના મરણ પછી સિંધની હકુમતના તૂટીને બે ભાગ થયા. મીરઝાંઇશાહ ઠઠ્ઠાનો હાકેમ

થયો અને સુલતાન મહમદ બખરમાં કાયમ રહ્યો. આ બન્ને જણા પહેલાં મીરઝાંસાહુસેન અર્ગુનની તાબેદારીમાં સરદાર હતા. મીરઝાંઈસા તરખાન વંશનો હતો. એ વંશમાં ફક્ત ત્રણ જણાએ હકુમત ચલાવી છે.

(ઠઠ્ઠાની નૈઋત્ય કોણે મોટાં મોટાં કબરસ્તાનો મકલીની ટેકરી ઉપર જોવામાં આવે છે. તેમાં હજી એક મોટું કબરસ્તાન છે તેને મીરઝાંઈસાની રાંક કરીને કહે છે. તે બધી જોવા લાયક જગ્યાઓ મીરઝાંઈસાના વખતમાં બંધાયલી જણાય છે.)

મીરઝાં મહમદબાકી–

મીરઝાંઈસાના પછી મીરઝાંમહમદબાકી ગાદીપર બેઠો. એના વખતમાં કોઈ પણ માણસ સુખશાન્તિમાં રહી શક્યું નહિ. સુલતાન મહમદ અને બખરવાળી બળવાખોર જાતો તથા સરદારો વચ્ચે હમેશાં ઝગડો ચાલ્યાં કરતો હતો. છેવટે બેહોંશ થઈ કંટાળી મહમદબાકીએ આપઘાત કર્યો. તેના મરણ પછી તેનો દીકરો મીરઝાં જાનીબેગ બધા અમલદારો અને અમીરોની ઈચ્છા હોવાથી નગરઠઠ્ઠાનો હાકેમ થયો.

મીરઝાં જાનીબેગ ઇ. સ. ૧૫૭૧.

મીરઝાં જાનીબેગે પોતાનું રાજ્ય ઘણી સારી રીતે ચલાવ્યું. લોકોને તે ઘણો પ્રિય થઈ પડયો હતો. એના વખતમાં દિલ્હીની ગાદી ઉપર પ્રખ્યાત બાદશાહ અકબર બીરાજતો હતો તેણે સુલતાન મહમદની દીકરી સાથે લગ્ન કર્યું.

દિલ્હીના બાદશાહનું સિંધમાં આવવું અને બખરનું લેવું

ઈ. સ. ૧૫૫૭માં જ્યારે સુલતાન મહમદ નિર્વંશ મરણ પામ્યો ત્યારે શરીઅત પ્રમાણે બખર અકબર બાદશાહના હાથમાં આવ્યું. તેણે એ મુલક પોતાના સરદારોને જાગીર તરીકે બક્ષીસ કર્યો. પણ અકબર તરફથી બખરમાં જે નવાબ રાખવામાં આવ્યો હતો તેની અને ઠઠ્ઠાના હાકેમની વચ્ચે દુશ્મનાઈ ચાલતી હતી.

ખાનખાનાન.

ઈ. સ. ૧૫૮૯માં જ્યારે અકબર બાદશાહ લાહોરમાં આવ્યો હતો ત્યારે તેને મીરઝાં જાનીબેગની હઠ માલૂમ પડવાથી પોતાના સરદાર ખાનખાનાંને લડાઈ કરવા માટે તૈયાર કરવો પડયો. ખાનખાનાં અને જાનીબેગની વચ્ચે બે ચાર લડાઇઓ થઈ. એક લડાઈ સેવણ શહેરની નજીક છ ગાઉ ઉપર સિંધુ નદીનાં વહાણો પર લડવામાં આવી, પણ તેમાં કોઈની હાર જીત થઈ નહિ.

ઉનડપુર આગળનું યુદ્ધ.

આખરે ઈ. સ. ૧૫૯૦માં ઉનડપુર આગળની લડાઈમાં જાનીબેગ હાર્યો ને તાબે થયો. આ વખતથી (ઈ. સ. ૧૫૯૦થી) સિંધની હકુમત અકબર બાદશાહના હાથમાં આવી. પણ ખાનખાનાંએ મીરઝાં જાનીબેગની ચંચળતા, હોંશીઆરી અને શૌર્ય જોઈ અકબર બાદશાહ આગળ તેની સિફારશ કરી. જેથી અકબર બાદશાહે મીરઝાં જાનીબેનને રૂબરૂ બોલાવીને પોતાની તરફથી પાંચહજાર માણસની ફોજની અખત્યારી આપી ઠઠ્ઠાની હકુમત પાછી સોંપી. મીરઝાં જાનીબેગની પછી

એ વંશના ઘણા સરદારોએ દિલ્હીના શહેનશાહો તરફથી લાંબા વખત સુધી સિંધની હકુમત ચલાવી.

દાઉદ પોત્રા.

ઈ. સ ૧૬૦૫માં અકબર બાદશાહનું મરણ થયું ત્યારથી તે નાદીરશાહ ઈરાનીએ હિંદુસ્તાન ઉપર ચડાઇ કરી (ઈ. સ. ૧૭૩૯) ત્યાં સુધીનું પૂરતું વર્ણન ઇતિહાસ લખનારાઓએ આપ્યું નથી; પણ માત્ર એટલુંજ જણાય છે કે દાઉદખાનના વંશજો જેઓ દાઉદપોત્રા નામે ઓળખાયછે તેઓએ શિકારપુર શહેર વસાવ્યું. દાઉદપોત્રાઓમાંથી કેટલાએક ખેતીનો ધંધો કરતા હતા અને કેટલાએક લડાઇના કામમાં રોકાયલા હતા. પણ આ જંગલી લોકોને એકની એક જગ્યાએ રહેવું ન ગમવાથી જંગલોમાં ભટકતા ફરતા હતા. તેઓમાંથી કેટલાએક ખાનપુરમાં રહેતા હતા, કેટલાએક તરાઇ શહેરના રહેવાશી હતા અને બાકીના સખરની આજુબાજુનાં ગામોમાં પોતાનો ગુજારો કરતા હતા. સખરવાળી દાઉદપોત્રાની ટોળીએ ઈ. સ. ૧૬૦૩માં મહારનની જાતના લોકો સાથે એક મોટી લડાઇ કરી. મહારનની જાતના લોકો બધા હિંદુ હતા. પણ પાછળથી તેઓએ મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તેઓનો મોટો સરદાર શેરખાન નામે હતો. તેની રાજ્યધાની લકકીના શહેરમાં હતી. આ શહેર તેઓએ જાતે ઉસ નામે બલોચી જાત પાસેથી છીનવી લીધુ. હતું ઉપર કહેલી લડાઈમાં દાઉદપોત્રાઓએ ઘણી અડચણ વેઠયા પછી મહારન જાતના લોકોને હરાવ્યા. આ વિજય પછી તરતજ તેઓએ શિકારપુર શહેરની સ્થાપના કરી.

ઠઠ્ઠામાં અંધાધુંધી.

અર્જુન અને તરખાન વંશનો નાશ થયા પછી ઠઠ્ઠા ગામમાં જૂદાજૂદા હાકેમોને પોતપોતામાં અણુબનાવ થવાથી રાજ્યમાં કેટલોએક વખત અંધાધુંધી ચાલી અને ટંટાફિસાદ થવા લાગ્યા. પણ જ્યારે દિલ્હીની ગાદી ઉપર શાહજહાન બાદશાહ આવ્યો ત્યારે તેણે ચતુરાઈથી સિંધ માટે નવાબ બારોબાર દિલ્હીથીજ મુકરર કરીને મોકલાવ્યો. અને તેજ પ્રમાણે વારંવાર મુકરર થવાથી સિંધની નવાબીનો વંશ પરંપરાનો હકક બંધ થયો.

કલ્હોરાઓની સુબેદારી—

ઇ. સ. ૧૭૩૬માં દિલ્હીનો બાદશાહ મહમદશાહ હતો તેના તરફથી નગરઠઠ્ઠાના સુબેદાર તરીકે કલ્હોરા જાતના નુરમહમદને મુકરર કરવામાં આવ્યો.

કલ્હોરા અને તેઓની ઉત્પત્તિ.

કલ્હોરા લોકો પોતાની ઉત્પત્તિ મુસલમાનોના પેગંબરના કાકા હઝરત અબાસથી સમજે છે. પણ ખરી રીતે તો તેઓ કમબાથાના રહેવાશી મહમદના વંશના છે. તે મહમદે ઇ. સ. ૧૨૦૪ માં નાસિરૂલદીન કબાચી (જે સિંધના ઉત્તરવાળા મુલકનો હાકેમ થઈ ગયો છે.)ના વખતમાં પ્રખ્યાતી મેળવી હતી. મહમદે કેટલાએક પ્રખ્યાત સરદારોની સાથે સગપણ કર્યું હતું. દાઉદ પોત્રાઓ પણ મહમદના દીકરાઓનાજ વંશના હતા.

આદમશાહ કલ્હોરો.

સમાલોકોના દિવસોની શરૂઆતમાં કલ્હોરા લોકો પોતાનું જોર અને સત્તા વાપરવા લાગ્યા હતા. આદમ-

શાહકલ્હોરે ઇ. સ. ૧૪૫૦ માં ચાંદકા પરગણામાં એક મઝબી (ધર્મી) કોમનો મુર્શીદ (શિક્ષાગુરૂ)થયો. તેથી ઇ. સ. ૧૬૫૮માં તો કલ્હોરાઓનું ખાનદાન ઘણું પ્રખ્યાત થઇ ગયું. અને પોતાના મુર્શીદપણાના બળથી મોટી જમીનદારી મેળવી. આદમશાહે પોતાનું એટલું બધું નામ કાઢયું હતું કે તે ઉપરથી મુલતાનના હાકેમને ઘણી રીસ ચડી. અને ગુસ્સે થઈ તેણે આદમશાહ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેના ખાદમો (શિષ્યો) ને નસાડી મૂકી આદમશાહને કેદ કર્યો અને પાછળથી મારી નંખાવ્યો.

આદમશાહના ફકીરો ઉપર તે વખતના હાકેમો ઘણો જુલમ કરતા અને અડચણો કરતા. પણ તેથી તેઓ ઉલટા અડચણો વેઠી વેઠીને લડાઇના કામથી વાકેફ થતા ગયા અને આખરે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં નાઝર મહમદ કલ્હોરાના હાથતળે તેઓ વગર અડચણે મુગલોની સામે થઇ શકયા, અને પોતાનું રાજ્ય બરાબર ચલાવ્યું. સારાંશ કે સત્તરમી સદીની આખર સુધીમાં તો કલ્હોરા લોકો ઘણા પ્રબળ થઇ જમીનદાર થયા અને પોતાની આસપાસના પ્રદેશમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા. પણ તેમાંથી ઘણા ઝગડા ઉઠયા અને તેથી તેઓને કેટલો એક વખત સુધી સિંધ છોડી દેવાની જરૂર પડી.

યારમહમદની હકુમત.

આખરે એ વંશની પાઘડી મીયાં યારમહમદ ઉપર આવી ત્યારે તેણે સરાઇ લોકો એટલે ટાલપુરોની મદદથી તજવીજ કરી શીકારપુર શહેર લીધું અને તેમાં પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. ત્યારપછી દિલ્હી જઇને હિંદુ-

સ્તાનના બાદશાહ ઔરંગઝેબને શરણે થયો ત્યાં તેણે બાદશાહને બહુ ખુશ કર્યો તેથી બાદશાહે તેને ખુદાયાર ખાનનો ખીતાબ તથા એક જાગીર આપી ઈ. સ. ૧૭૧૧ માં યારમહમદે કંડયારા, લાડકાણા અને સીબીનાં પરગણાં જેમાં શિકારપુર અને સખરનાં શહેરો હતાં તે હાથ કર્યાં.

ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં યારમહમદ બે દીકરા મૂકી મરણ પામ્યો. તેમાંથી મીયાં નુરમહમદે મહમદશાહ બાદશાહની ખીજમત કરી. કલાતના હાકેમ મીર અબદુલાએ તેને ત્યાંથી હાંકી કાઢયો પણ મહમદશાહ બાદશાહે તેને ખીજમતના બદલામાં ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં સિંધનો નવાબ મુકરર કીધો.

નુરમહમદની હકુમત.

નુરમહમદે દાઉદ પોત્રાઓ પાસેથી નિહારનું પરગણું લીધું અને સેવણ તથા તેની આજુબાજુનાં ગામો હાથ કર્યાં. એ પ્રમાણે નુરમહમદે મુલતાનથી ઠઠ્ઠાસુધી પોતાના રાજ્યની હદ વધારી પણ તે બખરનો કિલ્લો અને તેને લગતાં પરગણાં હાથ કરી શકયો નહિ. ઈ. સ. ૧૭૩૬ સુધી તે કલ્હોરાઓના હાથમાં આવ્યાં નહિ. નુરમહમદે પોતાનું રાજ્ય પૂર્વમાં સિંધના રણ સુધી અને પશ્ચિમમાં બલુચિસ્તાનના પર્વતો સુધી વધાર્યું.

નાદીરશાહની ચડાઈ અને સિંધનું ઇરાનના તાબામાં જવું.

ઈ. સ. ૧૭૩૯ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ઇરાનના બાદશાહ નાદીરશાહે હિંદુસ્તાન ઉપર ચડાઇ કરી અને દિલ્હીનું શહેર લીધું. તેજ વર્ષના માર્ચ મહિનામાં નાદી-

રશાહે સિંધુનદીના પશ્ચિમ તરફના મુલકો તથા ઠઠ્ઠો અને શિકારપુરને દિલ્હીની બાદશાહતથી જુદા પાડી ઇરાનની બાદશાહત તળે આણ્યા. નાદીરશાહના કંદહારમાં પહોંચ્યા પછી નુરમહમદે બંડ ઉઠાવવાનો યત્ન કર્યો પણ નાદીરશાહે તેને સજા કરવા સારૂ પંજાબ તથા સિંધ ઉપર હુમલો કર્યો. આ હુમલાનું ખરૂં કારણ એ હતું કે બે વરસ ઉપર કલ્હોરાઓએ ઠઠ્ઠામાં સાદિક અલીનામે એક નિર્બળ સુબેદારને ત્રણ લાખ રૂપીઆથી ઠઠ્ઠાનું શહેર આપવા સારૂ લલચાવ્યો હતો. નાદીરશાહને આથી ઘણી રીસ ચડી અને તેણે હુમલો કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં નાદીરશાહના આવવાની સાથેજ નુરમહમદ ઉમરકોટ નાશી ગયો પણ પાછળથી પાછો આવી નાદીરશાહને શર્ણે થયો. નાદીરશાહે સિબી અને શિકારપુરનાં શહેરો નુરમહમદ પાસેથી લઇને દાઉદ પોત્રાઓ તથા અફગાનોને આપી દીધાં.

નુરમહમદે વીશલાખ રૂપીઆ વાર્ષિક ખંડણી તરીકે આપવા કબૂલ્યું અને નાદીરશાહે તેને શાહેરલીખાનનો ઇલકાબ આપ્યો. ઈ. સ. ૧૭૪૬ થી ૧૭૪૭ સુધી નુરમહમદે સિંધના દક્ષિણવાળા મુલકો સુધી પોતાની હકુમત વધારી. અને કકરાલ તથા દારેજાના સરદારોને તાબે કર્યા. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં નાદીરશાહના મરણ પછી નુરમહમદ કલ્હોરાનો મુલક કંદહારવાળા અહમદશાહ દુરાનીના તાબામાં આવ્યો. તેણે નુરમહમદને શાહનવાઝખાનનો ખીતાબ આપ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૫૪ માં કંદહારના બાદશાહ અહમદશાહ દુરાનીને ખંડણી બરાબર ન મળવાથી તેણે સિંધપર

ચડાઈ કરી. અહમદશાહને સિંધમાં દાખલ થતો જોઈ શાહનવાઝખાન જેસલમીર તરફ નાસી ગયો. અને ત્યાં તે થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો દીકરો મહમદમુરાદયાબખાન એની જગ્યાએ થયો.

મહમદમુરાદયાબખાન.

મહમદમુરાદયાબે પોતાના તરફથી એક એલચી કંદહારના હાકેમ અહમદશાહ દુરાની પાસે મોકલાવીને તેનો જુસ્સો નરમ પાડયો. ત્યારપછી અહમદશાહે મહમદમુરાદયાબખાનને તેના બાપવાળી પદવી અને હુકુમત પાછાં આપ્યાં અને તે સાથે સરબુલંદખાનનો ખીતાબ આપ્યો મહમદ મુરાદયાબે મુરાદાબાદનું શહેર વસાવ્યું. આ હાકેમે કકરાલના હાકેમ જામ-હજાજને તાબે કરી તેની પાસેથી કેટલોએક મુલક છીનવી લીધો પણ મહમદ મુરાદયાબના જુલમથી તેની રૈયત અને સરદારો ફરી ગયા અને તેના નાના ભાઈઓ અત્તરખાન અને મીઆં ગુલામશાહના પક્ષમાં કોશિશ કરવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૭૫૭માં મહમદમુરાદયાબખાનને તેઓએ પદભ્રષ્ટ કરી ગુલામશાહને ગાદીએ બેસાડયો, પણ ભાઈ-ઓમાં ઝગડાઓ હોવાથી ગુલામશાહને રણ તરફ નાસવું પડયું. આખરે ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં ગુલામશાહ કંદહાર ગયો અને અહમશાહને શરણે જઈ પોતાને સિંધનો સુબે-દાર મુકરર કરાવી આવ્યો. સિંધમાં આવી પોતાના ભાઇ અત્તરખાનને જોરજુલમથી પોતાની આણ કબૂલ કરાવી.

મીયાં ગુલામશાહ કલ્હોરો.

ગુલામશાહના દીવસોમાં સિંધ ઘણું આબાદ અને સુખશાન્તિમાં હતું. માણસો પણ આરામમાં વખત

ગુજારતાં હતાં. ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં ઇંગ્રેજી વેપારીઓને નગરઠઠ્ઠામાં કોઠીઓ (વખારો) નાંખવાની રજા મળી. ઈ. સ. ૧૭૬૧ માં ગુલામશાહને કંદહાર તરફથી શાહા વરધી ખાનનો ઈલકાબ મળ્યો. ઈ. સ. ૧૭૬૨ માં ગુલામશાહ કચ્છ ઉપર મોટી ચડાઈ લઈ ગયો ત્યાં મોટી નાશકારક લડાઈ થઈ અને ઈ. સ. ૧૭૬૩ માં બસ્તા અને લખપતનાં બંદરો હાથ કર્યા. એક કલ્હોરા હાકેમે પોતાની પહેલવાનીથી ખોસા લોકોને તાબે કરી લીધા. અને ગ્રોહી લોકો પાસેથી કરાચીની આસપાસનો મુલક લીધો અને ભાવલપુરના દાઉદપોત્રાઓને વશ કર્યા. વળી કચ્છના રાવને પણ લડાઇમાંથી નસાડયો. ઈ. સ. ૧૭૬૮ માં હૈદ્રાબાદનું શહેર જેને આગલ નૈરૂનકોટ કરી કહેતા હતા, તેનો પાયો નાંખ્યો. હાલનો હૈદ્રાબાદનો કિલ્લો તેનાજ વખતમાં બનેલો છે. ઈ. સ. ૧૭૭૧ માં તે મરણ પામ્યો.

મીયાં સરફ્રરાઝખાન.

મીયાં ગુલામશાહના મરણ પછી કાબૂલના હાકેમે તેના દીકરા મીયાં સરફ્રરાઝખાનને પાઘડી બંધાવી. પણ તે ઘણા દિવસ સુધી ગાદીપર બેસી શકયો નહિ.

ટાલપુરનો મુખ્ય અધિકારી મીર બહેરામ જે તેનો મુખ્ય વજીર હતો તેને અને તેના છોકરા મીર સોબદારખાનને પણ કંઈક શક અને દુશ્મનાઈના કીનામાં મરાવી નંખાવ્યા. આ અને એવા બીજા ઘણા જુલમ કરી સરફ્રરાઝખાને દેશી લોકોની અપ્રીતિ મેળવી. એટલુંજ નહિ પણ અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે પણ સલાહ સંપમાં બગાડો કર્યો. ઈ. સ. ૧૭૭૫ માં તેઓની ઠઠ્ઠા-

વાળી વખાર (જે તેઓએ ૧૭૫૮ માં ત્યાં નાંખી હતી) ત્યાંથી ઉપડાવી લીધી. તેનો બાપ માણસોને આદરભાવથી ખુશી રાખતો હતો પણ તેણે તેમાંનું કશુંએ કર્યું નહિ. આથી કરીને લોકોએ ગુસ્સે થઈ ઈ. સ. ૧૭૭૬ માં તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકી કેદ કર્યો.

આ વખતમાં ટાલપુરલોકો સિંધમાં ઘણા પ્રબળ થવા માંડયા હતા.

ટાલપુરોની ઉત્પત્તિ.

આ લોકો અસલ બલૂચિસ્તાનથી આવેલા હતા. નાદીરશાહે જે વખતે બલૂચિસ્તાન જીત્યું તેથી થોડાં વર્ષ અગાઉ મીર શહદાદે પોતાના કાકા સોબદાર સાથે તકરાર કરીને બલૂચિસ્તાન છોડયું. અને સિંધમાં આવી મીયાં નુરમહમદ કલ્હોરાની આગળ નોકર રહ્યો. અહીં તેણે પોતાની અક્કલ હોંશીઆરીથી મોટો હોદ્દો અને ઈજત સંપાદન કર્યાં. ઈ. સ. ૧૭૪૭ માં તે ૪ છોકરા મૂકી મરણ પામ્યો તેના મરણ પછી તેના ત્રીજા દીકરા મીર બહેરામને બાપનો હોદ્દો મળ્યો. અને તે કુટુંબનો વડો માણુસ થયો. તેણે ફીસાદી લોકોને પોતાની વિરૂદ્ધ મદદ આપી છે એવો વહેમ આવવાથી સરફરાઝખાને તેને મરાવી નંખાવ્યો. આથી ટાલપુર લોકોએ ઘણું જોર કર્યું અને સરફરાઝખાનને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકી તેના ભાઈ મહમદખાનને ગાદી-ઉપર બેસાડયો. પણ મહમદખાન નાલાયક માલૂમ પડવાથી મીરફતેખાન ટાલપુર, બલોચ અને બીજા સરદારોએ મળીને તેને દસ માસ પછી ઉઠાડી મૂકયો અને

ગુલામશાહના ભત્રીજા મીયાં સાદકઅલીખાનને ગાદીએ બેસાડયો.

એની સ્થિતિ પણ મહમદખાનના જેવી થઇ અને એક વર્ષ પણ નહિ થયું ત્યાંતો ગુલામશાહના ભાઈ ગુલામનબીખાન કલ્હોરે હકુમત પોતાના હાથમાં લીધી.

ગુલામનબીખાન.

ગુલામનબી જ્યારે ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેના મનમાં એવું ભય પેઠું કે રખેને મીર બહેરામનો દીકરો મીર બીજર જે તેના બાપના મરણ વખતે મકકે હજ કરવા ગયો હતો તે સિંધમાં આવી પોતાનું વેર લે. એ ભયને લીધે તેણે મસ્કતના અરબ સરદાર ઉપર એવો કાગળ લખ્યો કે "મહેરબાની કરી તમારે મીર બીજ-રને ત્યાં મારી નાંખવાની તજવીજ કરવી." પણ મસ્કત વાળાએ એ દુષ્ટ કર્મ કરવાની ના કહી. મીર બીજરને આ વાતની ખબર પડતાં તે એકાએક સિંધમાં આવ્યો અને બલોચ લોકોનો જમાવ કરી ગુલામનબી સાથે લડાઇ કરી જેમાં ગુલામનબી પડયો અને માર્યો ગયો. મીર બીજરે સિંધની હકુમત પોતાના હાથમાં ન લેતાં ગુલામનબીના ભાઇ અબદુલનબીને આપી.

મીયાં અબદુલનબી કલ્હોરાની હકુમત.

અબદુલનબીએ તખ્તપર બેઠા પછી જે તેને અડચણ રૂપી કાંટા જોવામાં આવ્યા અને જેમાંથી પોતાને હરકત થશે એમ ધારતો હતો તેમને વચમાંથી કાઢી નાંખવાનું કામ તેણે પહેલ વહેલું કર્યું.

સરફ્રરાઝખાનની ઘાત.

મીયાં સરફરાઝખાન જે હજીસુધી કેદખાનામાં પડયો હતો તેને અને તેના નજદીકના સગા જેમની તરફથી

તેને મોટા ભયની ધાસ્તી રહેતી હતી તેઓને તેણે એકદમ મારી નંખાવ્યા. આ પછી ઈ. સ. ૧૭૮૧માં કંદહારના હાકેમોએ સિંધપર એક લશ્કર તૈયાર કરીને મોકલ્યું. પણ બલોચ અને ટાલપુરની સહાયથી તથા પોતાના સરદાર બીજરની મદદથી અબદુલનબીએ ચઢી આવનાર લશ્કરને હરાવ્યું મીર બીજરે કંદહારવાળા લશ્કરને શીકારપુર આગળ એક મોટી હાર ખવરાવી.

મીર બીજરની ઘાત.

મીર બીજર પ્રમાણિક, નીમકહલાલ અને ખીજમત કરનાર હતો તોપણ અબદુલનબીએ હવે કંઈ પણ અડચણ રહી નથી એવું જોઈ તેની સાથે દગલબાજી કરી અને શિરચ્છેદ કરાવ્યો.

મીર બીજરને મારી નંખાવ્યા પછી અબદુલનબી કલાત તરફ ભાગી ગયો. તે વખતે સિંધની હકુમત મીર અબદુલખાનટાલપુર—મીર બીજરફોતીના દીકરા અને મીર ફતેહખાન—મીર સોબદારખાનના દીકરાના હાથમાં આવી. પણ અબદુલનબીએ કંદહારના બાદશાહની મદદથી ઘણી અડચણો વેઠયા પછી સિંધની હકુમત ફરી એકવાર પોતાને હાથ કરી. મીર અબદુલા અને મીર ફતેખાન વિગેરે બીજા વિશ્વાસુઓને દિલાસા આપી પોતાને હાથ કર્યા, અને તેઓના પણ અંતે બીજરના જેવા હાલ કર્યા. આ બધી ક્રૂરતા અને ઘાતકીપણું બલોચ લોકો સહન કરી શકયા નહિ.

ટાલપુરોની હૈદ્રાબાદ ઉપર ચડાઈ અને ફતેહ.

થોડા વખતમાં મીર બહેરામના પૌત્રા મીર ફતેહ અલીખાને તેના ભત્રીજા મીર સોહરાબખાન સાથે મળીને

હૈદ્રાબાદ ઉપર ચડાઈ કરી. આથી અબદુલનબીને શહેર છોડીને નાસી જવાની જરૂર પડી. અબદુલનબીએ બીજીવાર પણ સિંધ લેવાની કોશેશ કરી. પણ સરેમાં હાલાણીની નજદીક મીર ફતેહઅલીખાને તેને હાર ખવરાવી. અબદુલનબી પ્રથમ સિવસ્તાન ભણી નાઠો, પણ પાછળથી તેણે જોધપુરમાં જઇ આશરો લીધો. ત્યાં તે થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. તેના વંશની જોધપુરમાં હજી સુધી સારી પદવી છે. અબદુલનબી કલ્હોરાનો છેલ્લો હાકેમ હતો. તેના પછી વગર વિલંબે જય પામતા ટાલપુર સરદારોએ ઈ. સ. ૧૭૮૧ માં હૈદ્રાબાદ સર કર્યું. તે વર્ષથી સિંધમાં ટાલપુર લોકોની હકુમત થઈ. ફતેહઅલીખાને જલદીથી કંદહારના બાદશાહ જમાનશાહ પાસેથી સિંધપર હકુમત કરવાનું ફરમાન લીધું

કલ્હોરા વંશના હાકેમોનાં નામ તથા ગાદીએ રહેવાનાં વર્ષ.

નંબર.	નામ.	ગાદિએ બેસવાનું વર્ષ સન).	કયાંસુધી ગાદીપર રહ્યા (સન.)
૧	યારમહુમદ.	૧૭૦૧	૧૭૧૮.
૨	નુરમહુમદ.	૧૭૧૯	૧૭૫૪.
૩	મહુમદમુરાદયાબખાન	૧૭૫૪	૧૭૫૭.
૪	ગુલામશાહ.	૧૭૫૭	૧૭૭૧.
૫	સરફરાઝખાન.	૧૭૭૧	૧૭૭૬.
૬	મહુમદખાન.	૧૭૭૬	૧૭૭૭.
૭	સાદરઅલીખાન.		

૮	ગુલામનબીખાન.	૧૭૭૭	૧૭૮૧.
૯	અબ્દુલનબીખાન.	૧૭૮૧.	

ટાલપુરોનું રાજ્ય (ટાલપુરો એટલે અમીરો).

મીર ફતેહઅલીખાન.

ઈ. સ. ૧૭૮૩માં મીર ફતેહઅલીખાન જોરવાળો થયો અને પોતાને સિંધનો હાકેમ કહેવરાવવા લાગ્યો. હૈદ્રાબાદ હાથ આવ્યા પછી મીર ફતેહઅલીખાને એવી ઇચ્છા કરી કે આખો સિંધ મારા પોતાના કબજામાં આવે તો સારૂં. આવો શક પડવાથી મીર સોહરાબખાન–મીર ફતેહઅલીના ભત્રીજાએ અને મીર ઠારેખાન–મીર સોરાબખાનના દીકરાએ ખૈરપુર અને શાહાબંદર જલદી પોતાને હાથ કરી લીધાં. શાહ તૈમુર તે દિવસમાં કાબૂલનો બાદશાહ હતો તેની તાબેદારી કબૂલ કરી. મીર સોહરાબે પોતાને રોહરીનો હાકેમ અને મીર ઠારેખાને પોતાને શાહબંદરનો હાકેમ મુકરર કરાવ્યો.

સિંધના ભાગો–

આ બંદોબસ્તથી સિંધમાં ત્રણ ટાલપુર હાકેમ થયા, અને સિંધના ત્રણ ભાગ થયા.

(૧) શહેદાદપુરીઓનો વંશ જેઓની હકુમત મધ્યસિંધમાં ચાલતી હતી ને રાજ્યધાની હૈદ્રાબાદનું શહેર હતું તે. (૨) મીરપૂરવાળાઓનો વંશ જેઓની રાજ્યધાની મીરપુરનું શહેર હતું; અને શાહાબંદરનું પરગણું, જે મીર ઠારેખાન અને તેના વારસોના હાથમાં રહ્યું તે. (૩) ખૈરપુરવાળો વંશ ખૈરપુરવાળા વંશમાંથી મીર સોહરાબ અને તેના વારસોએ સરેમાં સત્તા મેળવી અને ખૈરપુર પોતાની રાજ્યધાની કર્યું.

શહેદાદપુરીઓનો વંશ.
મિત્રચોકડી-(ચાર યારી).

મીર ફતેહઅલીખાને એવો મનસુબો કર્યો કે શહેદાદપુરના મીરલોકો છે તે એક સંપ થઈ જાય ને તે ખાનદાન લોકોનું જોર વધે તો શ્રેષ્ટ થાય. તેટલા માટે તેના ત્રણ નાના ભાઈ નામે મીર ગુલામઅલી, મીર કરમઅલી અને મીર મુરાદઅલીને પોતાની હકુમતમાં સામેલ કર્યા એ ચાર જણાએ ભેળા થઇને રાજ્ય ચલાવ્યું. અને તેઓએ બહાર જાહેરાત રીતે એવી સલૂકાઈ વાપરી કે તેઓને ચાર યાર એટલે મિત્રચોકડી કરીને કહેતા હતા. તેમનામાં કદી ટંટો કે અણબનાવ થતો નહોતો. આથી તેમના બધા દુશ્મનો અંદરથી બળતા જે કોઇ મગરૂરીથી તેમની સામે થતા તેમને મારી પોતાની આણ મનાવતા. કલાતના હાકેમ મીયાં નસીરમામદની તરફથી કરાચીમાં જે નવાબ હતો તેને ઈ. સ. ૧૭૯૨માં જીતી લઈ કરાચી પોતાને તાબે કર્યું

મીર ફતેહઅલીનું મરણ અને વસિયતનામું ઈ. સ. ૧૮૦૧.

ઈ. સ. ૧૮૦૧ માં જોધપુરના રાજા પાસેથી તેઓએ ઉમરકોટ લઈ લીધું. તેજ વરસમાં મીર ફતેહઅલી મરણ પામ્યો. પણ મરતાં અગાઉ તેણે પોતાની હકુમત અને મિલકતનું પોતાના ભાઈઓ વચ્ચે ભાગ પાડીને વસિયતનામું કર્યું હતું. તેમાં એવી મતલબ હતી કે તેની મિલ્કતનો અર્ધો ભાગ તેના ભાઈ ગુલામઅલીને મળે અને અર્ધો ભાગ તેના બે નાના ભાઇઓને મળે. પણ તેણે પોતાના દીકરા સોબદાર સારૂ કાંઇ મૂકયું

નહોતું. કાબૂલના હાકેમ શાહુઝમાનશાહુને આપવાના ખંડણીના ૧૩ લાખ રૂપીઆનો તથા જમાબંધીનો પણ તેણે મરવા પહેલાં બંદોબસ્ત કર્યો હતો.

ટાલપુરો અને ઇંગ્રેજો વચ્ચે તહનામું.

મીર ફતેહ અલીખાનના મરણ પછી તેના ત્રણ ભાઈઓએ મળીને હકુમત ચલાવી. પણ ગુલામઅલીએ પોતે પોતાનું મોટાપણું દેખાડયું. "રઈસ" નામ રાખી નાના મોટાનો તફાવત તેણે બતાવ્યો ગુલામઅલીના મરણની બે વર્ષ અગાઉ ઇંગ્રેજ સરકારે સિંધના મીર સાથે તા. ૨૨મી આગસ્ટ ઈ. સ. ૧૮૦૯માં એક કરારનામું (તહનામું) કર્યું. જેથી ઇંગ્રેજોની અને મીર લોકોની મિત્રાચારી થઈ. મીર લોકોએ એવી કબૂલાત કીધી કે કોઈપણ ફ્રેન્ચ કે અમેરિકન માણસને ઇંગ્રેજોની રજા વગર સિંધમાં આવવા દેવા નહિ.

ઈ. સ. ૧૮૧૧માં મીર ગુલામઅલીખાન શિકાર કરતાં મરણ પામ્યો. તે પોતાની પાછળ મીર મહમદનામે એક છોકરાને મૂકતો ગયો. આ છોકરાની ઉમર ૧૮ વર્ષથી વધારે હતી તોપણ તેના કાકા મીર કરમઅલી તથા મીર મુરાદઅલીએ તેને મીર ફતેહઅલીખાનના દીકરા મીર સોબદારની માફકજ હકુમતમાં સામેલ કર્યો નહિ.

મીર કરમઅલી અને મુરાદઅલીની હકુમત.

મીર કરમઅલી અને મીર મુરાદઅલીએ કેટલાએક વખત સુધી હકુમત ચલાવી. ઈ. સ. ૧૮૧૨માં તેઓએ કચ્છના રાવ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કચ્છના રાવને ઇંગ્રેજ

સરકાર સાથે દોસ્તી હુતી તેથી ઇંગ્રેજોને કચ્છના રાવને મદદ આપવી પડી. પણ સિંધના અમીરો જલદી સમજી ગયા તેથી ઈ. સ. ૧૮૦૯ વાળા તહનામા પ્રમાણે તેઓએ ઇંગ્રેજો સાથે મિત્રચારી ચાલુ રાખી અને હુમલાનું કામ બંધ કર્યું.

ઈ. સ. ૧૮૨૮માં મીર કરમઅલીખાન નિર્વંશ મરણ પામ્યો અને મુરાદઅલીખાન સહેદાદાણી મીર લોકનો રૈસ થયો અને હૈદ્રાબાદમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

મીર મુરાદઅલીનું રાજ્ય અને ઇંગ્રેજ સાથે તહનામાં.

મીર મુરાદઅલીના વખતમાં ઇંગ્રેજ સરકાર અને ટાલપુર લોકો વચ્ચે બે નવાં તહનામાં થયાં. એક ઈ. સ. ૧૮૩૨ માં અને બીજું ઈ. સ. ૧૮૩૪ માં. એ તહનામાંથી ઇંગ્રેજ લોકોને આખા સિંધમાં આવવા જવાની છૂટ મળી અને તેઓ સિંધમાં ધમધોકાર વેપાર કરવા લાગ્યા. પણ તહનામામાં એવા ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા કે કોઇ પણ ઇંગ્રેજ સિંધમાં એકસ્થાને સ્થાયી રહે નહિ; ને તેમણે કોઇ પણ લશ્કરી સામાન કે વહાણ સિંધુનદી તરફ લાવવું નહિ. તેમજ વળી મીરોએ કબૂલકર્યું હતું કે અમારે બહારના પરદેશી વેપારીઓને પરવાના સિવાય સિંધમાં આવવા દેવા નહિ. આ પછી મીર મુરાદઅલીખાન જલદી મરણ પામ્યો.

નુરમહમદ અને નસીરખાનની હકુમત.

મીર મુરાદઅલીખાનના દીકરા મીર નુરમહમદ અને મીર નસીરખાન અને તેના બે પિત્રાઈ ભાઇ નામે મીર સોબદારખાન (જે મીર ફતેહઅલીનો છોકરો હતો)

તથા મીર મહુમદખાન (જે ગુલામઅલીનો દીકરો હતો) એ ચારે જણે મળીને સિંધની હકુમત ચલાવવા માંડી.

મીર મુરાદઅલીખાનના દીકરા મીર નુરમહુમદખાને પોતાને 'રૈસ' કહેવરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૩૮ ની શરૂઆતમાં પંજાબના મહારાણા રણજીતસિંહ અને મીરો વચ્ચે કંઇક અણબનાવ થયો પણ ઈંગ્રેજોએ બન્નેની વચ્ચે સમાધાન કરી અરસપરસ સલાહ કરાવી.

મીર નુરમહુમદનું મરણ.

ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં મીર નુરમહુમદખાને પોતાના બે દીકરા મીર સહદાદ અને હુસેનઅલીખાનને પોતાના ભાઈ મીર નસીરખાનને સોંપી પોતે મરણ પામ્યો.

ટાલપુરોના વંશમાંથી કેટલાએક મીરો જેવાકે મીર ફતેહઅલી વિગેરે હૈદ્રાબાદથી થોડે દૂર ખુદાબાદ નામે શહેરમાં રહેતા હતા; (ત્યાં આગળ તેઓની કબરો હજુપણ જોવામાં આવેછે) પણ આખરે મીર લોકોએ હૈદ્રાબાદને પોતાની રાજ્યગાદી કર્યું.

ખૈરપુરના મીરો.

ખૈરપુરવાળા ટાલપુરોના વંશમાંથી મીર રૂસ્તમ અને મીર અલીમુરાદખાન જેઓ મીર સોરાબખાનના દીકરા હતા તેઓ આ વખતે સિંધની સરહદવાળા મુલકોના હાકેમ થયા હતા. ખૈરપુરવાળા મીરોને જ્યારે જ્યારે જરૂર પડતી ત્યારે ત્યારે રાજ્યકારભારનાં કામોમાં તેઓ હમેશાં હૈદ્રાબાદના મીરોની સલાહ લેતા.

ખૈરપુરનો હાકેમ મીર રૂસ્તમખાન.

ખૈરપુરના હાકેમ મીર રૂસ્તમનું કુટુંબ મોટું હતું પણ તેના કુટુંબના માણસોમાં કુસંપ હોવાથી તેણે પોતાની પાછલી જીંદગીના દિવસો દુઃખમાં કાઢયા. મીર રૂસ્તમ પોતે ઘણો ખુશ મિઝાજ અને થોડા અવ-કાશવાળો એટલે કમ આઝાદ માણસ હતો. તે પોતાના સારા સ્વભાવથી પ્રજાને પ્રિય થઈ પડયો હતો. મીર રૂસ્તમનો નાનો ભાઈ મુબારક પણ ઈ. સ. ૧૮૨૯ માં પોતાની પાછળ એક મોટું કુટુંબ મૂકી મરણ પામ્યો.

મીરપુરવાળો મીર શેરમહમદ.

ટાલપુરાના ત્રીજા ખાનદાનમાંથી મીર શેરમહમદ જે બધા મીરોમાં ઘણો બહાદુર અને નિષ્કપટી માણસ હતો તેના કબજામાં હૈદ્રાબાદની પૂર્વવાળો મીરપુરનો કિલ્લો રહ્યો.

ઇંગ્રેજોનો સિંધના માણસો સાથે સંબંધ.

ઉપર બતાવી ગયા છીએ કે ઇંગ્રેજ લોકોનો સિંધના લોકોની સાથે સંબંધ પહેલવહેલો ગુલામશાહ કલ્હો-રાના વખતથી થયો હતો. પણ મહમદ સરફરાઝખાને ઈ. સ. ૧૭૭૫ માં ઇંગ્રેજો સાથે દોસ્તીનો હક તોડી પાડયો. વળી ઇંગ્રેજોએ ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં સિંધ સાથે વેપાર ચલાવવાની કોશેશ કરી અને મીસ્તર નેથનક્રોને સિંધના મીરો સાથે વેપાર ચલાવવાનો બંદોબસ્ત કરવા માટે મોકલાવી દીધો. પણ આ કોશેશથી પણ આગળની માફક કંઈ ઘણો ફાયદો થયો નહિ. ઇંગ્રેજી ગુમાસ્તો કદી ઠઠ્ઠામાં તો કદી શાહાબંદર અને કોઇ

વખતે કરાચીમાં રહેતો પણ તેને બધે ઠેકાણે વખતો વખત અપમાન મીર લોકો તરફથી થતું. આખરે તે લોકો તરફથી તેમને એકાએક દશ દિવસમાં સિંધ છોડી જવાનો હુકમ પણ ફરમાવવામાં આવ્યો.

પણ ઈસ્ટઇન્ડિઆ કમ્પનીએ આ અપમાન થયા ઉપર કંઇ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને તે વાતને તેઓએ નજીવી ગણી એ સબબથી મીરો પાસેથી બદલો લેવામાં આવ્યો નહિ. ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં ઇંગ્રેજોએ મીરો સાથે વળી તહનામું કર્યું અને દોસ્તી કરી. પણ આ કરારનામું કરવામાં ઇંગ્રેજોની મતલબ માત્ર એટલીજ હતી કે ફ્રેન્ચ લોકોને સિંધમાં વખારો બાંધીને બેસવા ન દેવા.

ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં બીજું તહનામું ટાલપુરો અને ઇંગ્રેજો વચ્ચે સરહદની તકરાર મટાડવા માટે થયું. પણ તે વરસમાં ઇંગ્રેજ લોકોએ ૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર સિંધના ખોસા લોકોની લૂંટ અને ચોરી બંધ કરવા સારૂ કચ્છ તરફ મોકલાવ્યું.

મીરોની સત્તા.

મીર લોકોએ ઈ. સ. ૧૮૨૪ માં ધીરજ અને શાંતિથી શીકારપુરનું શહેર લીધું; જે અફગાનોના હાથમાં રહેલું છેલ્લામાં છેલ્લું શહેર હતું.

સખર અને બરદકીનાં પરગણાં પણ બીજાં પરગણાંએ સાથે આસ્તે આસ્તે ઈ. સ. ૧૮૦૯ અને ૧૮૬૪ની વચ્ચે ખૈરપુરના મીર લોકોના હાથમાં આવ્યાં.

શિકારપુરની ઉપજ.

શિકારપુરની ઉપજમાંથી સાત ભાગ થતા હતા જેમાંથી ૪ ભાગ હૈદ્રાબાદવાળાને અને બાકીના ત્રણ ભાગ ખૈરપુરવાળા મીરોને મળતા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૩૨ માં મુરાદઅલીની હકુમતના વખતમાં ઇંગ્રેજોએ કર્નલ પાટીંજરને સિંધના મીરો સાથે વેપારના સંબંધમાં એ કરારનામું કરવા સારૂ મોકલાવ્યો. જેનું સંપૂર્ણ વર્ણન આગળ આપી ગયા છીએ. ખૈરપુરના મીરોએ પણ તહનામું કબૂલ કર્યું.

બર્ન્સ સાહેબની સિંધુ નદીપરની મુસાફરી.

આ તહનામાંથી બે વર્ષ આગળ એટલે ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં સર અલેકઝાન્ડર બર્ન્સે મીરોનાં ઘણાં સંકટ અને અપમાન સહન કરીને સિંધુ નદી ઉપર વહાણવટી કરવાની પરવાનગી મેળવી. અને પોતાની સાથે આ મુસાફરીમાં મહારાજા રણજીતસિંહ (લાહોરના રાજા) સારૂ ઈંગ્લાન્ડના બાદશાહ પાસેથી મળેલી કેટલીએક સોગાતો પણ લઈ આવ્યો હતો. તે વખતના યુરોપખંડના લોકોને સિંધુ નદીના કિનારાપર વસનારા માણસો બાબત સિકંદરના દિવસો કરતાં કંઈ વધારે ખબર નહિ હતી. બર્ન્સ સાહેબની એવી ઇચ્છા હતી કે સિંધુ નદીના કાંઠાપર વસનારા માણસો અને તેઓના હાકેમોની સ્થિતિથી વાકેફ થવું અને જો બની શકે તો તેઓની સાથે મિત્રાચારીનો સંબંધ પણ રાખવો. જો કે મીર લોકો વિષે ઇંગ્રેજ લોકોના મનમાં સારો અભિપ્રાય કે વિશ્વાસ તો નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૩૨ ના તહનામાંની વિરૂદ્ધ તેઓએ ઇંગ્રેજોને સિંધુ નદીપર વેપાર

કરવાની રજા આપી નહિ તોપણ કર્નલ પાટીંજરે ઘણાં સંકટો વેઠયા પછી ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં સિંધુ નદીના કિનારાવાળા મુલકોથી સારી રીતે માહીતી મેળવી.

ઇંગ્રેજોનો વકીલ.

ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં ઇંગ્રેજોએ મીર લોકો તથા પંજાબના મહારાજા રણજીતસિંહ વચ્ચે સલાહ કરાવી તેથી મીર લોકોએ હૈદ્રાબાદમાં ઇંગ્રેજોના તરફથી વકીલને રહેવાની પરવાનગી આપી. અને સિંધમાં કર્નલ પાટીંજર ઇંગ્રેજોનો પહેલવહેલો વકીલ મુકરર થયો.

મીરો તથા ઇંગ્રેજો વચ્ચે અણબનાવ.

ઈ. સ. ૧૮૩૮ ના જુન માસમાં ઇંગ્રેજ સરકાર, અફગાનિસ્તાનના શાહ–સુજાઉલમુલ્ક અને પંજાબના મહારાજા રણજીતસિંહની વચ્ચે એક તહનામું થયું તેથી ઇંગ્રેજ સરકારને શાહ–સુજાઉલમુલ્કને મદદ કરવા માટે સિંધમાંથી ફોજ લઈ અફગાનિસ્તાન જવાની જરૂર પડી. પણ આવો સામાન અને લશ્કર ઇસ્વી સન ૧૮૩૨ વાળા તહનામાંની વિરૂદ્ધ હોવાથી મીરોએ તેમને અટકાવ્યા. પણ તે વખતના ગવર્નરજનરલ લૉર્ડ ઑકલાન્ડ સાહેબે હુકમ કર્યો કે આવા અગત્યના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૩૨ વાળું તહનામું બંધ રાખવું જોઈએ, અને તેથી જે જે સરદારો આવા જરૂરીઆતના વખતમાં ઇંગ્રેજોને મદદ નહિ કરે તે બધાને પદભ્રષ્ટ કરવા પડશે. આથી ઇ. સ. ૧૮૩૮ના ડીસેમ્બર માસમાં સર જાનકીન જેને થોડા દિવસ પછી લૉર્ડનો ખીતાબ મળ્યો હતો તે લશ્કર લઇને સિંધમાં આવ્યો. પણ મીર લોકોએ લશ્કરનો ખોરાક અને સામાન જવામાં ઘણી અડચણ પહોં-

ચાડી, તેથી ઇંગ્રેજ અમલદારોએ લાચાર થઇને ધમકાવ્યા. અને ભય બતાવ્યો કે જો તમે આવે વખતે અડચણો કરતા બંધ નહિ પડો તો અમે તમારી રાજ્યધાની ઉપર હુમલો કરીશું. આવી ધમકીથી મીર લોકોએ ડરી જઇને માર્ગ આપ્યો.

ઇંગ્રેજી લશ્કરનું સિંધમાં આવવું.

મીર લોકો સાથે શત્રુવટ પડવાથી ઇ. સ. ૧૮૩૯માં મુંબઈથી એક મોટું લશ્કર સિંધમાં રહેવા સારૂ આવ્યું. જ્યારે આ લશ્કર કરાચી બંદરમાં દાખલ થયું ત્યારે બલોચ લોકોએ લશ્કરનાં માણસોને ઉતરતી વેળા અડચણ કરી. આથી તેઓએ એકાએક મનોરાનો કિલ્લો બલોચ લોકો પાસેથી છીનવી લીધો.

તે પછી થોડા દિવસોમાં હૈદ્રાબાદના મીર લોકો તથા ઇંગ્રેજોની વચ્ચે નીચે દર્શાવેલી સરતો પ્રમાણે સલાહ થઇ.

૧ મીર લોકો અફગાનિસ્તાનને જે ખંડણી આપતા હતા તે તેઓએ ઘણા દિવસ થયાં આપી ન હોતી. તેના બદલામાં ઇંગ્રેજોએ એવો ઠેરાવ કર્યો કે કાબૂલના હાકેમ શાહસુજાને મીર લોકોએ ૨૩ લાખ રૂપીઆ નગદ આપવા.

૨ મીર લોકોએ ઇંગ્રેજોના ૫૦૦૦ માણસના લશ્કરને સિંધમાં રહેવા દેવાની પરવાનગી આપવી. અને તેઓના ખર્ચમાં પણ કંઇક ભાગ આપવા કબૂલ કરવું.

૩ મીર લોકોએ સિંધુ નદીમાં વેપાર માટે રાખવામાં આવતાં વહાણો ઉપરથી કર માફ કરવો.

આ તહનામું પહેલી સરત સિવાય ખૈરપુરના મીરો પાસે પણ કબૂલ કરાવ્યું. ખૈરપુરના મીરોને બખ્ખરનો કિલ્લો ઇંગ્રેજોના તાબામાં આપવો પડયો.

મીરપુરવાળા હાકેમ મીર શેરમહમદને પણ વર્ષે અર્ધો લાખ રૂપીઆ આપવાથી સરકારે ઉપલા તહનામામાં દાખલ કીધો. ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી સિંધમાં જે વકીલ હતા તેઓએ મીરો સાથે એવી સલૂકાઈની રીત રાખી કે સિંધના તમામ મુલકમાં ઘણી શાન્તિ અને આરામ પ્રસર્યો. ઇંગ્રેજોની આગબોટો પણ વગર અડચણે સિંધુ નદીમાં આવ જા કરવા માંડી. અને મીરો પણ તેને બધી રીતે મદદ કરવા લાગ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૪૦માં કલાતના મુલકોમાં મોટો ફિસાદ થયો, તે કારણથી થોડા દિવસ સુધી ઇંગ્રેજો સિંધના મુલકો ઉપર પૂરૂં ધ્યાન આપી શકયા નહિ. પણ અંતે ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં કલાતમાં શાન્તિ થઇ અને સિંધ તથા કલાતના મુલકોની નજરદારી (દેખરેખ) ઇંગ્રેજ સરકારે મેજર આઉટ્રામને સોંપી.

મીર નુરમહમદનું મરણ ઈ. સ. ૧૮૪૧.

હૈદ્રાબાદના મીરોના સરદારોનો (વડીલ) મીર નુરમહમદ ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં મરણ પામ્યો; અને તેના પછી તેના બે દીકરા તેમના કાકા નસીરખાન સાથે મળીને હકુમત કરવા લાગ્યા.

સિંધના મીરોએ ખંડણી આપવામાં સુસ્તી રાખી તે માટે એવો ઠરાવ થયો કે શિકારપુરનું શહેર કે જેમાં હૈદ્રાબાદના ત્રણે મીરોનો ભાગ હતો અને જેની પેદાશ સુમારે બે લાખ રૂપીઆની હતી તે ઇંગ્રેજોને હવાલે

કરવું. પણ મીરોએ આ ઠરાવ બજાવવામાં ઘણીએ કોશેશો કરી અને ઇંગ્રેજોને કાબૂલ અને કંદહારના મુલકમાં ઘણો શોરસ (ઘોંઘાટ) હોવાથી એ વાત ઉપર જોર રાખવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહિ. અને તેથી શીકારપુરનું શહેર પોતાના હાથમાં રાખવાનો વીચાર ઇંગ્રેજોએ બંધ રાખ્યો.

સર ચાર્લ્સ નેપીઅરનું સિંધમાં આવવું.

ઇ. સ. ૧૮૪૦ ની આખરમાં ઇંગ્રેજી લશ્કરે કાબૂલ અને કલાતમાં થોડી ઘણી શિકસ્ત ખાધી તે ઉપરથી સિંધના બલોચ સરદારો ઇંગ્રેજ સરકારનું ઓછું જોર સમજી પોતાની મગરૂરી બતાવવા લાગ્યા. ઇંગ્રેજ સરકારે સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને સિંધુનદીમાં નીચલાં ગામો ઉપર લડાયક અને દેશી કામોની ઇન્તજામથી (ઇન્તેજારીથી–આતુરતાથી) મુકરર કરી મોકલાવ્યો.

જ્યારથી ઇંગ્રેજોનું લશ્કર ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં અફ્ગાનિસ્તાનમાંથી પાછું આવ્યું ત્યારથીજ ઇંગ્રેજ લોકો સિંધ ઉપર સખ્ત નજરથી જોવા લાગ્યા. અને સર ચાર્લ્સ નેપીઅરે મીર લોકોને એક સખ્ત તહનામા ઉપર સહી કરવા માટે લખ્યું એ તહનામામાં નીચલી શરતો હતી.

(૧) કરાચી ઠઠ્ઠા, સખખર, બખખર, અને રોહરીનાં શહેરો ઇંગ્રેજોને હમેશને માટે મળે.

(૨) બધી જાતના કરો અને માલ ઉપરની જકાતો ઇંગ્રેજો ઉપરથી માફ થાય.

(૩) કેટલીક શરતોથી રોહરીથી સબઝલ કોટ સુધીનો ખૈરપુરવાળા પરગણાનો મુલક ભાવલપુરવાળા હાકેમને આપવો.

મેજર આઉટ્રામ જે સિંધમાં ઇંગ્રેજો તરફથી મીરો પાસે વકીલ હતો તે થોડા દિવસ માટે સિંધ છોડી ગયો હતો, પણ ઈ. સ. ૧૮૪૩માં તે પાછો આવ્યો અને તેણે મીરોને વગર કારણે લડાઇમાં ઉતરી ખુનરેઝી ન કરવાની તથા તાબે થવાની સલાહ આપી. વળી તેઓને કહ્યું કે સર ચાર્લ્સ નેપીઅર લડાઈ કરવા સારૂ લશ્કર સહિત તૈયાર બેઠો છે અને જો તમે કાંઇ પણ અટક કરશો તો તે એકદમ તખ્તપર (રાજ્યધાનીપર) હુમલો કરશે.

ખૈરપુરના મીરોમાં કુસંપ.

ખૈરપુરવાળા મીરોના વંશજોમાં એટલો અણબનાવ થયો કે આખરે તે લોકોએ ઇંગ્રેજ સરકારને એક અરજી કરી કે મીર અલીમુરાદખાન અને મીર રૂસ્તમખાનની વચ્ચે જે ઝગડો પડયો છે તેનો નિવેડો કરો. મીર અલીમુરાદખાન જે વિદ્વાન અને સમજુ માણસ હતો તેની એવી ઇચ્છા થઈ કે રૈસની પદ્વી જે આટલો વખત સુધી વૃદ્ધ મીર રૂસ્તમની પાસે હતી તે છીનવી લઈ પોતે લેવી, તે વેળા એ રૂસ્તમની ઉમર ૮૫ વર્ષની હતી.

આ મતલબ હાંસલ કરવાને મીર અલીમુરાદખાને ઘણા યત્નો અને ફરેબો (જાળો) રચ્યાં. સર ચાર્લ્સ નેપીઅર અને મીર રૂસ્તમની વચ્ચે શત્રુવટ કરાવી. એક વખત મીર રૂસ્તમની સાથે તેણે એવી વાત કરી કે સર ચાર્લ્સ નેપીઅર તમને કેદ કરવાનો મનસુબો કરેછે વળી તેમજ સર ચાર્લ્સ નેપીઅર પાસે એવી બનાવટી વાત કરી કે મીર રૂસ્તમ ઇંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઈ નાંખવાનો ઇરાદો રાખે છે.

બીચારા મીર રૂસ્તમખાને સર ચાર્લ્સ નેપીઅરની પાસે પોતે જઈ રૂબરૂમાં મુલાકાત લઈ સર્વ વિગતથી

વાકેફ કરવા માટે ઘણીએક કોશેશો કરી. પણ તેમાં ફાવ્યો નહિ તેથી છેવટે નાઉમેદીથી મીર રૂસ્તમને રણના રસ્તામાં ઇમામગઢના કિલ્લા તરફ સહકુટુંબ નાસી જવું પડયું.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં સર ચાર્લ્સ નેપીઅર તેની પછવાડે ગયો અને તે કિલ્લો લઇને જમીનદોસ્ત કરાવ્યો.

આ પછી સર ચાર્લ્સ નેપીઅરે મહમદઅલ્લી મુરાદ ખાનને રૈસનો ખીતાબ આપી હાકેમ ઠરાવ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ નું તહનામું.

મીરોની ઉપરના તહનામા ઉપર સહી કરવાની મરજી નહોતી પણ આખર લાચાર થઇ ૮ મી. ફેબ્રુઆરી ઈ. સ. ૧૮૪૩ ની એક દરબારમાં આવીને મેજર આઉટ્રામની હાજરીમાં સહીઓ કરી આપી. પણ જ્યારે મેજર આઉટ્રામ દરબારથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેને ખબર પડી કે બલૂચ લોકોએ તેની તથા તેના દોસ્તોની ઘાત કરવા સારૂ મનસુબો કર્યો હતો. પણ તે આફતથી મીર લોકોના ચોકીદારોએ તેને બચાવ્યો.

ઇંગ્રેજી છાવણી ઉપર હલ્લો.

ઇંગ્રેજોએ મીરલોકો પાસે જબરદસ્તીથી આ તહનામા ઉપર સહીઓ કરાવી તેથી મીર લોકોના બલૂચ સરદાર અને નોકરોને એટલો જુસ્સો ચડી આવ્યો કે તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ઇ. સ. ૧૮૪૩ ને દહાડે તેઓએ ઇંગ્રેજોના વકીલ મેજર આઉટ્રામની છાવણી ઉપર છાપો માર્યો. આ છાવણી હૈદ્રાબાદના શહેરથી બે કે ત્રણ ગાઉ છેટે સિંધુનદીને કિનારે હતી. મેજર આઉ-

ટ્રામ સાથે થોડું લશ્કર હતું તેની મદદથી તે પોતાને બચાવી નીકળી ગયો. અને આગબોટ ઉપર બેસી સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને મટારી નામે શહેરમાં જઈ મળ્યો.

મીયાણીની લડાઈ ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૩.

ઈ, સ. ૧૮૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭ મી તારીખે સર ચાર્લ્સ નેપીઅર અને મીરલોકોની વચ્ચે હૈદ્રાબાદથી ત્રણ ગાઉ દૂર મીયાણી પાસે એક મોટી લડાઇ થઇ જેમાં બલૂચી લોકો સખ્ત હાર ખાઇ નાશી ગયા. હૈદ્રાબાદના મીરો હથીઆર છોડી દઇ સર ચાર્લ્સ નેપીઅર આગળ આવ્યા અને તાબેદાર થયા. આ લડાઈમાં મીર લોકો-નાં ૨૨૦૦૦ માણસ હતાં અને ઇંગ્રેજોનાં ફક્ત ૨૮૦૦ માણસ અને ૧૨ તોપો હતી. તેમાંથી લડાઈની અંદર મીર લોકોના ૫૦૦૦ માણસ મરી ગયાં અને ઇંગ્રેજોનાં ફક્ત ૨૫૭ મરી ગયાં તેમાંના ૧૯ મોટા હોદ્દેદારો હતા જો કે મિયાણીની લડાઇ પછી ઇંગ્રેજ લોકોના હાથમાં સિંધનું મુખ્ય રાજ્યધાનીનું શહેર આવ્યું તો પણ સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને એક બીજી લડાઇ કરવાની જરૂર પડી.

મીર શેરમહમદખાન અને દબાની લડાઇ.

મીર શેરમહમદખાન—મીરપુર—ખાસનો હાકેમ ૨૦૦૦૦ બલૂચ સાથે ઇંગ્રેજોની ફોજ ઉપર હુમલો કરતો આવ્યો પણ તે દરમ્યાન સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને તા. ૨૨મી માર્ચે સખ્ખરથી લશ્કરની મદદ મળી અને તે ૫૦૦૦ માણસો સાથે પોતાના શુરાતન ઉપર આધાર અને વિશ્વાસ રાખીને મીર શેરમહમદની સામે થવા નીકળ્યો. આખરે નારેજાની નજીક દબા શહેર પાસે કુલેલી

નહેરના કિનારા ઉપર તા. ૨૪મી માર્ચ ૧૮૪૩ને દિવસે એક ભયંકર લડાઇ થઈ. તેમાં બેઉ પક્ષે સારી હિમત અને શુરાતન બતાવ્યું; આખર બલૂચ લોકો હાર્યા અને તેઓનો સરદાર લડાઇ વચ્ચેથી નાઠો. મીરપુર અને ઉમરકોટના કિલ્લા ઇંગ્રેજ લોકોના હાથમાં આવ્યા અને ટાલપુરોના રાજ્યનો અંત આવ્યો ત્યારથી ઇંગ્રજ લોકોના રાજ્યનો પ્રારંભ થયો. ટાલપુરોએ સિંધમાં ૫૭ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું.

મીર લોકોનું કેદ થવું.

સિંધની જીત પછી મીર નશીરખાન અને તેના ભત્રીજાઓ મીર–શહેદાદખાન, મીર હુસેનઅલીખાન, મીર મહુમદખાન તથા મીર સોબ્દારખાનને મીર રૂસ્ત-મખાન તથા તેના ભત્રીજાઓ નસીરખાન અને વલી-મહુમદખાન–ખૈરપુરના મીરોની સાથે કેદ કરી મુંબઇ મોકલાવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ના એપ્રિલમાં તે લોકોને મુંબઇથી પૂને લઇ ગયા; અને વળી ઇ. સ. ૧૮૪૪માં હૈદ્રાબા-દના મીરોને કલકતામાં લઇ જવામાં આવ્યા. જ્યાં તેઓ નજર કેદ રહ્યા. અંતે ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં લૉર્ડ ડેલાહુઝીએ (તે વખતના ગવર્નર જનરલે) કલકત્તાવાળા મીરોને સિંધમાં જવાની પરવાનગી આપી.

ટાલપુરો પોતાનો વંશ મીર હુમઝહા બિન હાશમથી ગણે છે અને કહે છે કે અમે અરબસ્તાનથી આવેલા છીએ. ટાલપુરોના મોટા દાદા મીર શહેદાદખાનનો તેના કાકા સાથે અણુબનાવ હતો જેથી તે રીસાઇને સિંધમાં

આવ્યો અને કલ્હોરા મીયાં શાહુલની નોકરી પકડી અને પોતાના રૈસ (ધણી) નો ધર્મ શીઆ મઝહબ સ્વીકાર્યો.

મીર શહેદાદખાન સાથે બીજા પણ કેટલાએક બલોચ સિંધમાં આવ્યા અને અહીં પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. ટાલપુરો પરોણાની આગતા સ્વાગતા સારી રીતે કરતા અને તેઓને દરેક પ્રકારનું માન અને આદરભાવ આપતા. છતાં તેઓની ચાલચલણ પિશ્ચિમના સુધરેલા માણસોના જેવી જોવામાં આવતી નહિ. તેઓ દેખાવમાં ઘણું કરીને જંગલોના માણસો જેવા જોવામાં આવતા.

તેઓને વિદ્યાનું જ્ઞાન બહુજ થોડું હતું. મીરલોકો ઘણું કરીને મુલકનો ઘણો ભાગ. મોટા સરદારોને જાગીર તરીકે બક્ષીસ આપતા. અને તે સરદારો વળી આ બક્ષીસ ને બદલે લડાઇને વખતે પોતે પોતાના માણસો સહીત તેમની નોકરી બજાવતા હતા. મીર લોકોનું ગુજરાન ઘણું કરીને સાદું અને થોડા ખર્ચેવાળું હતું, પણ તેમનો પૈસો હથીઆર, ઘોડા અને શિકારના શોખમાં જતો. શિકારના તો એવા શોખીન હતા કે પોતાના ગામનો કેટલોએક ભાગ શિકારગાહ (શિકાર માટેની જગ્યા) માટે વેરાન રાખતા હતા. તેઓ પોતે કહેતા હતા કે "અમોને અમારાં શિકારગાહ પોતાનાં બચ્ચાં તથા હુરમો (જનાનખાના) ની માફક પ્યારાં છે. મીર લોકો શીઆ મઝહબ ધર્મના હતા પણ ઘણું કરીને તેઓને પોતાના ધર્મ સંબંધી ઝાઝી ખબર નહોતી. પૈસા એકઠા કરવાનો તેમને ઘણોજ શોખ હતો અને કોઇપણ પ્રકારના સુધારાથી દૂર નાસતા.

ઇંગ્રેજોનું રાજ્ય.

ઈ. સ. ૧૮૪૩ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૭ મી તારીખે ફુલેલી નહેરના કિનારા ઉપર હૈદ્રાબાદની ઉત્તરે ૬ માઇલને અંતરે મીયાની પાસે મીરો સાથે એક મોટું યુદ્ધ થયું જેમાં મીરો હાર્યા અને સર ચાર્લ્સ નેપીઅર જય પામ્યો. આ યુદ્ધ શહેદાદાણી મીરો સાથે થયું. તા. ૫ મી માર્ચે નેપીઅર સાહેબે અમન અમાન (સુખશાન્તિ) નું ઇસ્તીહાર (જાહેરનામું) જાહેર કર્યું. તેમાં લખેલું હતું કે જે કોઈ ઇંગ્રેજોની સામે થશે તેને નુકશાન થશે તેથી સૌ લોકોને ઘટારત છે કે ઇંગ્રેજોની આણમાની સુખશાન્તિમાં રહેવું.

તા. ૧૨મી માર્ચે ગવર્નર જનરલ લાર્ડ એલેન્બરો સાહેબના ફરમાન મુજબ સિંધ ઇંગ્રેજોના મુલક સાથે જોડી દીધું. અને સર ચાર્લ્સ નેપીઅર સાહેબ સિંધનો પહેલો ગવર્નર નીમાયો. માર્ચની ૨૪ મી તારીખે હૈદ્રાબાદની પૂર્વમાં આશરે ૭ માઇલને અંતરે દબાના ગામ પાસે બીજી લડાઇ થઇ. તેમાં મીર શેરમહમદ-ખાન માણુકાણી–મીરપુરખાસ વાળાની હાર થઇ; તે થરભણી નાઠો અને નેપીઅર સાહેબ તેની પછવાડે પડયો. તા. ૪ થી એપ્રિલે ઉમરકોટ (જ્યાં અકબર બાદશાહનો જન્મ થયો હતો તે) લીધું. નેપીઅર સાહેબ ત્યાંથી હૈદ્રાબાદમાં આવ્યો અને તા. ૧૩ મી એ બીજું એક ઇસ્તીહાર (જાહેરનામું) જાહેર કર્યું તેમાં જાહેર કર્યું કે જે કરો તથા જકાતો અસલ મીર લોકોને મળતી તે હમણાં ઇંગ્રેજ સરકારને મળવી જોઇએ. તા. ૨૦ મી મે ને દિવસે તેણે બલોચ જાગીર-

દારો અને સરદારોને માટે સામાન્ય ઈસ્તીહાર જાહેર કર્યો. તેમાં જણાંવ્યું કે જે સરદારો અને જાગીરદારો વિગેરે ઈંગ્રેજ સરકારને સલામ કરશે તેઓની જાગીરો તથા બધા હકકો કાયમ રાખવામાં આવશે. તા. ૨૪ મી મે ૧૮૪૪ ને દહાડે એટલે કૈસરેહિન્દને જન્મ દિવસે ગવર્નર સાહેબે હૈદ્રાબાદમાં દરબાર ભરી તેમાં ઘણું કરી બધા જાગીરદારો સલામ કરવા આવ્યા અને તેઓના હક્ક જેમ હતા તેમ કાયમ રાખવામાં આવ્યા.

સરાવાળા જાગીરદારોને સગવડ સારૂ હુકમ કરવામાં આવ્યો કે તેઓ શિકારપુરમાં જનરલ સમસનપાસે સલામ સારૂ હાજર થાય.

દેશનો કારભાર ચલાવવા સારૂ હૈદ્રાબાદમાં કેપ્ટન રાથબોલ, કરાચીમાં કેપ્ટન પ્રીડી, શિકારપુરમાં મેજર ફેરિંગ્ટન અને ખાનગઢ (જેકોકાબાદ) માં કેપ્ટન ગોલ્ડની કલેકટર નીમાયા. અને તેઓને પૂરતી રેવન્યુ અને જ્યુડીશ્યલ (વસુલાત અને ન્યાયી) સત્તા મળી એ અમલદાર જીલ્લાઓના માજીસ્ટ્રેટો પણ હતા. તેઓના હાથ નીચે ભાગ ભાગના ડેપ્યુટી કલેકટર પણ નીમવામાં આવ્યા. તેઓની નીચે* કારધાર ઈત્યાદિ મુલક સંભાળવા સારૂ અમલદારો નીમવામાં આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૪૪ ના શિયાળામાં નેપિઅર સાહેબે કચ્છી ટેકરીઓમાં વસનારા બલોચો ઉપર હુમલો કર્યો. કારણ કે આ લોકો દેશના માણસોને લૂટફાટથી હેરાન કરતા હતા અને ઈંગ્રેજોની આણુમાનતા ન હોતા. તે ટેકરીઓની વચ્ચે તક્કી નામે એક મજબૂત કિલ્લો હતો.

---

* કારધાર એટલે મામલતદાર.

ત્યાં સરદાર બજાખાન ઢુમકી પોતાના ભાયાતો અને કુટુંબ કબીલા સહીત રહેતો હતો. તે કિલ્લો નેપીઅર સાહેબે મીર સાહેબ અલીમુરાદખાનની મદદથી લીધો. અને બજાખાનને કેદ કર્યો. આ કિલ્લાની તપાસ કરવા સારૂ નેપિઅર સાહેબે ત્યાં સોલજરો મોકલાવ્યા. આ મોકલેલા દશેક સોલજરો ટેકરીને મથાળે પહોંચતાં પહેલાંજ બલોચ લોકોની બંધુકની ગોળીના ભોગ થઇ પડયા. જેઓ આગળ હતા તેઓ શુરાતનથી સામા થઈ લડી મુઆ. બલોચ લોકોમાં એવો રીવાજ હતો કે જે શુરો થઈ મરતો તેને લાલ કે લીલા દોરાનાં બનાવેલાં માદળીયાં હાથપર બાંધતા. તે સોલજરોનાં મુડદાં જ્યારે મળ્યાં ત્યારે તેઓના બન્ને હાથ ઉપર લાલ માદળીયાં બાંધેલાં જોવામાં આવ્યાં

આશરે ૫. વરસ. હકુમત કર્યો પછી તા. ૧ લી અકટોબર ઈ. સ. ૧૮૪૭ને દિવસે નેપિઅર સાહેબ સિંધથી રવાના થયા. હિંદની સરકારે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે નેપિઅર સાહેબના જવા પછી સિંધ મુંબઇ ખાતાની સાથે જોડી દેવું અને તેને સારૂ કમીશનર નીમવો. નેપિયર સાહેબના ગયા પછી એ ઠરાવ પ્રમાણે મુંબઇ સરકારનો ચીફ સેક્રેટરી પ્રીંગલ સાહેબ સિંધનો પહેલ વહેલો કમીશનર થઈ આવ્યો.

આ કમીશનરે ઈ. સ. ૧૮૪૭ ના અકટોબરથી ડીસેમ્બર ૧૮૫૦ સુધી હકુમત ચલાવી. એના વખતમાં રાજ્ય કારભારના સારા બંદોબસ્ત થયા. મહુમલતદારોને દીવાની સત્તા મળી ઇ. સ. ૧૮૪૮માં મુંબઇનો ગવર્નર સર જ્યૉર્જ કલાર્ક સિંધમાં આવ્યો અને હૈદ્રાબાદ

સુધી સ્વારી કરી ઇ. સ. ૧૮૫૧ ના જાનેવારીમાં ફ્રિઅર સાહેબ સિંધનો કમીશનર મુકરર થયો એના વખતમાં સિંધમાં ઘણા સુધારા થયા અને ઘણા બંદોબસ્ત પાકકે પાયે થયા. આ સાહેબના વખતમાં નીચે લખેલાં મુખ્ય કાર્ય થયાં.

(૧) વેપારના વધારા સારૂ મેળાવડા કર્યા કે જ્યાં આગળ માણસો આવીને પોતાના હુન્નર પ્રદર્શિત કરી શકે. મેળાવડા ભરવા સારૂ જગ્યાઓ મફત મળતી. અને માલ વગર જકાતે આવવા દેતા. એમાંનો એક મેળાવડો કરાચીમાં થયો હતો. અને તે સાઠ દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો. બીજો સખ્ખરમાં ૪૫ દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો.

(૨) ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં ખૈરપૂરના વાલી મીરસાહેબ પાસેથી નીચેના મુલકો કે જેઓની ઉપર ઇંગ્રેજ સરકારનો હક્ક હતો તે પાછા લેવામાં આવ્યા. નવશેરા, કંડીયારા (એટલે સાહુતી), બરદકો, શાહુબેલો, ચક, સએદાબાદ, ઉબાવડા, મિરપુર વિગેરે.

(૩) ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં કરાચીમાં પહેલ વહેલી. મ્યુનિસિપાલીટી મુકરર થઈ અને પછી બીજાં ગામોમાં પણ ચાલુ થતી ગઈ. એને ૨૬ મી કલમ કહેતા હતા કેમકે મ્યુનિસિપાલીટીની બધી ચાલ ચલણુ ઇ. સ. ૧૮૫૦ ના ઍકટ ૨૬ મા મુજબ ચાલતી હતી.

(૪) ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં પોલીસનો નવો બંદોબસ્ત થયો. લેફ્ટનન્ટ (હમણાં જનરલ) માર્સ્ટન સાહેબ જે મીયાણીની લડાઇમાં હાજર હતો અને જેણે મીર જાનમહુમદને મારીને નેપિઅર સાહેબની

જીંદગી બચાવી હતી તેને આ બંદોબસ્તમાં સિંધની પોલીસનો કમાન્ડંટ મુકરર કર્યો અને તેની નીચે ત્રણે જીલ્લા ઉપર ત્રણ બીજા પોલીસ કપટાન રાખ્યા.

(૫) ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં હિંદની સરકારે મીરોને સિંધમાં પાછા આવવાની રજા આપી.

(૬) ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં પૂર્વનાળો (પૂર્વ નહેર) નું કામ શરૂ થયું. જે ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં પૂરૂં થયું.

(૭) ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં કરાચીમાં પહેલ વહેલી ઇંગ્રેજી નિશાળ ઉઘડી.

(૮) ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં મી. એલીસ સાહેબ આસિસ્ટંટ કમીશનરની સલાહથી સરકારી દફતર અરબી સિંધ અક્ષરોમાં રાખવાનો હુકમ મળ્યો.

(૯) ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં કોટ્રીથી કરાચી સુધી રેલવે બનાવવાનું કામ શરૂ થયું.

(૧૦) ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં કોટ્રીથી મુલતાન સુધીની આગબોટની કમ્પની પાકી રીતે ચાલતી થઈ.

(૧૧) વેઠ અને ભાવ મુકરર કરવાનું કામ બંધ થયું.

(૧૨) ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં નગર પારકરમાં બંડ ઉઠયું પણ તે તરતજ સમાવવામાં આવ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં ફ્રિઅર સાહેબ રજા ઉપર ગયો અને તેની જગોએ કામ ચલાવવા સારૂ કર્નલ જેકબ સાહેબ જે જેકબાબાદનો પોલીટીકલ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ, હતો તેની કમીશનર તરિકે ૧૮ માસને માટે નીમણુક થઈ. વેઠ અને ભાવ મુકરર કરવાની રીત એણે બંધ પાડી. સિંધમાં મકાનો બંધાવવાની સરવેનું કામ પણ એના દિવસોમાં ચાલ્યું. ઈ. સ. ૧૮૫૭ વાળો બળવો

જે આખા હિંદુસ્તાનમાં થયો તે સિંધનાં મોટાં શહેરો જેવાં કે કરાચી, હૈદ્રાબાદ, શિકારપુર અને જેકબાબાદમાં પણ થયો. તે વરસના સપ્ટેમ્બરમાં કરાચી વાળી પલટણના સિપાઇઓ કમીશનર,* કમાની અને બીજા અમલદારોને મારવાની તૈયારી કરતા હતા. પણ આ વાતની તેઓને ખબર પડી તેથી બળવાખોરોને કેદ કર્યા. અને તેમાંથી કેટલાએકને તોપને ગોળે ઉડાવ્યા, કેટલાએકને શુળીએ ચડાવ્યા અને કેટલાએકને કાળે પાણીએ મોકલાવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના આગસ્ટ માસમાં ફ્રિયર સાહેબને કલકત્તાવાળી સભામાં સભાસદ મુકરર કર્યો જેથી તે અકટોબર માસમાં સિંધ છોડી ત્યાં ગયો. અને તેની જગ્યાએ ઇનવેરારીટી સાહેબ સિંધનો કમીશનર મુકરર થયો. ફ્રિયર સાહેબને જતી વખતે કરાચીના લોકોએ એક માન પત્ર આપ્યું, અને તેના નામની યાદગીરી સારૂ એક ટીપ કરી. તેમાંથી એક મોટી વિશાળ જગ્યા બનાવી જેને અદ્યાપિ "ફ્રિયરહૉલ" એવું નામ આપવામાં આવેછે.

ઇનવેરારીટી સાહેબની હકુમત.

આ સાહેબ ઈ. સ. ૧૮૫૯ ના અકટોબર મહીનામાં આવ્યો અને ઈ. સ. ૧૮૬૨ ના માર્ચ મહીના સુધી સિંધમાં રહ્યો. એના વખતમાં નીચે દર્શાવેલાં મુખ્ય કામ થયાં.

---

* કમાની એટલે કમાન્ડર.

(૧) ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં રેલવે કરાચીથી હાબેચી સુધી ઉઘડી અને મુંબઇનો ગવર્નર સર જોર્જ કલાર્ક સાહેબ બીજી વખત સિંધમાં આવ્યો. હાએચી સુધી તે રેલરે રસ્તે ગયો, હાએચીથી ધારા સુધી ઊંટપર ગયો અને ધારાથી ઠઠ્ઠા સુધી ઘોડાગાડીમાં ગયો. ત્યાર પછી આગબોટમાં બેસી મંછર સરોવર સુધી સ્વારી કરી.

(૨) જાગીરાતનું કામ જે નેપિઅર સાહેબના વખતથી ચાલતું હતું તે આ સાહેબના દિવસોમાં પૂરૂં થયું. અને હૈદ્રાબાદના કિલ્લામાં મોટી દરબાર ભરી સનદો આપવામાં આવી. એ દરબારમાં મુંબઇનો ગવર્નર સર જયોર્જ કલાર્ક સાહેબ પણ હાજર હતો.

(૩) મીઠરાઉ નહેર ખોદાઈ રહી.

(૪) મોટી બેગારી નહેર વધારી.

(૫) કરાચી બંદરને સુધારવાનાં કામો જારી થયાં એ લોકોએ મનોરાના બ્રેકવૉટર* નું કામ ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં સલામતીથી પૂરૂં કર્યું.

ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં નવી દીવાની કોરટો ખુલી.

માન્સફીલ્ડ સાહેબની હકુમત.

આ સાહેબ ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં સિંધમાં આવ્યો ને ઈ. સ. ૧૮૬૭ ના માર્ચ સુધી સિંધમાં રહ્યો. તેના વખતમાં નીચે દર્શાવેલાં મુખ્ય કામો થયાં.

(૧) ફોજદારી કાયદો પૂરી રીતે સિંધમાં ચાલુ થયો.

---

* બ્રેકવૉટર એટલે સમુદ્રના પાણીના જોરને નબળું પાડનારો પૂલ.

સાહેબ સિંધનો કમીશનર મુકરર થયો. પણ આ સાહેબ હબશની લડાઈમાં રોકાઈ ગયો હતો તેથી તેણે પોતાની જગ્યાનો ચાર્જ ૧૮૬૮ ના જુલાઈ મહીના-સુધી લીધો નહિ. એ અરસામાં હૅવલૉક સાહેબ સિંધનો કમીસનર થયો. તેના વખતમાં પોલીસનો નવો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. જેમકે સુબેદાર, દફે-દાર, ઇત્યાદિ આગળના વખતનાં નામો કાઢી નાંખી તેને બદલે કૉન્સટેબલ અને હેડ કૉન્સટેબલ વિગેરે રાખ્યાં.

સર વિલિઅમ મેરિવેધર સાહેબે ઈ. સ. ૧૮૬૮ ના જુલાઈ મહિનામાં ચાર્જ લીધો અને ઈ. સ. ૧૮૭૭ સુધી સિંધમાં રહ્યા. આ સાહેબના વખતમાં નીચે બતાવેલાં મુખ્ય કામો થયાં.

(૧) ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં સરફીઝજરલીડ સાહેબ મુંબઇનો ગવર્નર સિંધમાં આવ્યો.

(૨) સખર કેનાલ (નહેર) જેને શેહદાદ વાહ કરી કહેછે તેને સુધારવાનું કામ થયું; જે ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં પૂરૂ થયું.

(૩) ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં સિંધ ઑફિસલ ગૅઝેટ સિંધમાં નિકળ્યો.

(૪) સખ્ખર અને રોહુરીની વચ્ચમાં આગબોટ રાખવામાં આવી.

(૫) ઈ. સ. ૧૮૬૯ માં થરપારકરમાં વરસાદ ન થવાથી ત્યાંના ઘણા લોકો સિંધમાં આવ્યા તેથી અના-જની ઘણી મોંઘવારી થઈ પણ સરકારી નોકરોને મોંઘ-વારીનું ભથ્થું મળ્યું.

(૬) ઈ. સ. ૧૮૬૯ ના ડીસેમ્બર માસમાં ફ્રિયર હૉલમાં સિંધના હુન્નરોનું પહેલવહેલું પ્રદર્શન થયું તે આઠ દિવસ સુધી ચાલ્યું.

(૭) કશમોર નદીના પાણીને અટકાવવા સારૂ બંધ બાંધવો શરૂ કર્યો હતો તે ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં પૂરો થયો.

(૮) ઈ. સ. ૧૮૭૨ માં હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ નાર્થબ્રુક સાહેબ સિંધમાં આવ્યો.

(૯) બોલાન પાસ (ઘાટ) અને મીઠડાની વચ્ચે કલાતના કેટલાએક સરદારોએ કાફલા લૂંટયા તે માટે હિંદની સરકારે કલાતના ખાન સાથે લખાણ કર્યું; અને સર વિલિઅમ મેરિવેધર સાહેબને હિંદની સરકારે હુકમ કર્યો કે જેકબાબાદમાં જઇને કલાતના ખાનને મળવું અને બેઉ જણાએ ભેગા મળી લૂટફાટ બંધ રાખવાનો બંદોબસ્ત કરવો. તે પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૮૭૨ માં જેકબાબાદમાં એક દરબાર ભરાઈ તેમાં કલાતના ખાન તરફથી તેનો વજીર શાહાગાસી વલીમહુમદખાન અને બીજા સરદારો આવ્યા હતા. લૂટફાટ બંધ કરવા સારૂ તે લોકો સાથે પૂરતો બંદોબસ્ત કર્યા પછી દરબાર ઉઠી.

(૧૦) તેજ વરસમાં બલૂચિસ્તાન કે જે અસલથી સિંધની પોલીટીકલ એજંસીને તાબે હતું તે છૂટું પડીને ગવર્નર જનરલનાં તાબામાં ગયું. અને સર રૉબર્ટસેન્ડેમન સાહેબ બલૂચિસ્તાનનો પોલીટીકલ એજંટ નીમાયો.

(૧૧) ઈ. સ. ૧૮૭૪માં કોટ્રીથી મુલતાન સુધી

ઈન્ડસવેલી રેલવેનું કામ શરૂ થયું ને માણુસોની આવજા ઈ. સ. ૧૮૭૮થી થવા માંડી.

(૧૨) ઈ. સ. ૧૮૭૪માં મુંબઇનો ગવર્નર ફિલિપ-વુડહ્રાઉસ સિંધમાં આવ્યો.

(૧૩) ઈ. સ. ૧૮૭૫માં ઈન્કમ્બર્ડસ્ટેટ ઍકટ સિંધમાં ચાલુ થયો.

(૧૪) ઈ. સ. ૧૮૭૬માં સર રિચર્ડ ટેમ્પલ સાહેબ મુંબઇનો ગવર્નર, સિંધમાં થરપારકરને રસ્તે આવ્યો અને સીબી સુધી સ્વારી કરી.

સર વિલિયમ મેરિવેધર સાહેબની યાદગીરી સારૂ સિંધ પ્રાંતના લોકોએ અને તેના મિત્રોએ તેના નામનો એક મોટો ટાવર બનાવેલો છે જેને મેરિવેધર ટાવર કરીને કહે છે. એ સિવાય કરાચીમાં કયામારી ઉપર એના નામનો એક પીઅર (ડકકો) બનાવેલો છે તેને મેરિવેધર પીઅર કહે છે.

મી. મેલવિલ સાહેબની હકુમત.

મેરિવેધર સાહેબના જવા પછી મી. મેલવીલ સાહેબ ઈ. સ. ૧૮૭૭થી ઇ. સ. ૧૮૭૯ સુધી સિંધનો કમીશનર થયો. તે સાહેબે ઘણું કરીને ન્યાયી કામોમાં વધારે સુધારો કર્યો.

(૧) ઇ. સ. ૧૮૭૭માં ત્રીજી અફગાન લડાઈ શરૂ થઈ તેના સામાન, ઘોડા વિગેરેની ખરીદી આખા સિંધમાં ધમધોકાર ચાલી.

(૨) ઈ. સ. ૧૮૭૮માં સિંધ-પિશન રેલવે બનાવવાનું કામ ચાલ્યું.

અરસ્કિન સાહેબની હકુમત.

મેલવિલ સાહેબના જવા પછી અરસ્કિન સાહેબ સિંધનો કમીશનર થયો. એ સાહેબ ઈ. સ. ૧૮૭૯માં આવ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૮૭માં ગયો આ સાહેબે ઘણું કરીને રેવીન્યુખાતામાં સારા સુધારા કર્યા. એ ઘણો ડાહ્યો હાકેમ હતો. તેના વખતમાં નીચલાં મુખ્ય કામો થયાં.

(૧) ઇ. સ. ૧૮૮૭ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મહારાણી સાહેબ કૈસરેહિન્દની જુબીલીનો મહોત્સવ એટલે પૂરાં પચાશ વર્ષ રાજ્ય કર્યા પછીનો જલસો મોટી ધામ-ધૂમથી થયો.

(૨) લૉર્ડ રે—મુંબઇનો ગવર્નર સિંધમાં આવ્યો. અને મોટાં શહેરોમાં દરબારો ભરી. એજ વર્ષમાં શિકારપુરમાં ઘોડાઓનો મેળો ભરાયો હતો ત્યાં ગવર્નર સાહેબ પણ ગયા; જ્યાં ખૈરપુરના મીર સાહેબ મીરઅલી મુરાદખાન ટાલપુરવાળા સાથે મુલાકાત થઈ. શિકારપુરમાં એક મોટી દરબાર ભરાઈ અને તેમાં મીરમુરાદઅલીખાનને સરનો ખીતાબ જે કૈસરેહિન્દ પાસેથી મળ્યો હતો તે આપવામાં આવ્યો.

સર ચાર્લ્સ પ્રીચર્ડ.

અરસ્કિન સાહેબના જવા પછી સર ચાર્લ્સ પ્રીચર્ડ સાહેબ સિંધનો કમીશનર થયો. તે ઇ. સ. ૧૮૮૭થી ઇ. સ. ૧૮૮૯ સુધી રહ્યો. તે સાહેબે આબકારીના કામો સૂધાર્યા. ઇ. સ. ૧૮૮૮માં સરદાર મહમદ અયુબખાન સિંધમાં થઇને પંજાબ ગયો. હૈદ્રાબાદની ટ્રેનીંગ કોલેજ આ સાહેબના વખતમાં સ્થપાણી ઇ. સ. ૧૮૮૯માં મુંબઇનો ગવર્નર લૉર્ડ રે સખર રેલવે

વાળો પૂલ-જેનું નામ લેન્સડાઉન બ્રીજ પડયું છે તે ખુલ્લો મૂકવા માટે આવ્યો. આ પૂલ માટે ૪૦ લાખ રૂપીઆ ખર્ચના થયા હતા. સર ચાર્લ્સ પ્રીચર્ડના જવા પછી મી. ટ્રેવર સાહેબ સિંધનો કમીશનર થયો તે ઇ. સ. ૧૮૮૯થી ઇ. સ. ૧૮૯૧ સુધી રહ્યો. તે નમ્ર સ્વભાવનો અને ધીરજવાન હાકેમ હતો.

જેમ્સ સાહેબની હકુમત.

આ સાહેબ ઇ. સ. ૧૮૯૧માં સિંધનો કમીશનર મુકરર થઈ આવ્યો. આ સાહેબના વખતમાં નીચલાં મુખ્ય કામો થયાં છે.

(૧) ઈ. સ. ૧૮૯૩ની શરૂઆતમાં સિંધની ફતેહનો જલસો કરાચીમાં ઘણી ધામધૂમથી થયો. આ જલસાનો જનરલ મારસ્ટીન સાહેબ હતો જે મીયાણીની લડાઇમાં સામીલ હતો અને આજ સુધી હયાત છે.

(૨) તપેદારો માટે એગ્રીકલ્ચરસ્કૂલ પાકે પાયે ચાલુ કરવામાં આવી.

(૩) સેટલમેન્ટનું કામ જે ઇ. સ. ૧૮૬૦થી ચાલુ થયું હતું તે ઇ. સ. ૧૮૯૪મા બંધ થયું.

(૪) જમરાઉ વાઉ (જમરાઉ કેનાલ) શરૂ થઈ.

(૫) હૈદ્રાબાદમાં સેન્ટ્રેલ જેલ તૈયાર થઈ.

(૬) સિંધ-મદરસે તુલ્લ ઇસ્લામ મુસલમાનોની કેળવણી માટે કરાચીમાં ઉઘાડવામાં આવ્યો.

(૭) દયારામ જેઠમલ કૉલેજ—કે જેની ઉપર દીવાન દયારામ જેઠમલ-કરાચીના વકીલનું નામ જોવામાં આવે છે તે મકાન સિંધના રહેવાશીઓની ઉંચી કેળવણી માટે કરાચીમાં ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું.

(૮) હુન્નરકળા એટલે કારીગરી વધારવા સારૂ જૂદા જૂદા ભાગોમાં હુન્નરી સ્કૂલો ઉઘાડવામાં આવી.

(૯) બૈરાંઓને માટે લેડીડફ્રીન હૉસ્પીટલ શિકારપુર, હૈદ્રાબાદ અને કરાચીમાં બંધાઈ અને ચાલુ થઈ.

(૧૦) સાધીપલી રેલવે ઉઘાડવામાં આવી.

(૧૧) રોહરીકોટ્રી, રેલવે ઉઘાડવામાં આવી.

(૧૨) કોટ્રી પાસે સિંધુનદીપર પુલ બનાવવાનું કામ ચાલુ થયું

(૧૩) ખૈરપુરના સર મીરઅલી મુરાદખાન ટાલપુરે વફાત કરી (મરણ પામ્યો), તેનું શબ કરબલા મોકલવામાં આવ્યું. તેની પછી તેનો દીકરો મીર ફૈઝમહમદખાન ટાલપુર ગાદીપર બેઠો અને ખાનબહાદુર કાદરદાદખાન સી. આઇ. તેનો વજીર થયો.

(૧૪) નાના મીરોને ભણાવવા સારૂ ઇંગ્રેજી સ્કૂલ હૈદ્રાબાદમાં બનાવવા માટે પાકો બંદોબસ્ત થયો.

(૧૫) સાંઘડ તાલૂકામાં લૂટારાની ટોળીઓએ લૂટ કરી, તેનો ઉપરી બચો જાતનો હુર હતો આ લૂટો મહા મહેનતે અને બલાતકારે બંધ કરવામાં આવી, જેમાં લૂટારા પકડાયા અને માર્યા ગયા અને તેઓના ઉપરી બચા હુરને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવી.

(૧૬) મુંબઇની કૌંસિલમાં સભાસદ ચૂંટી કાઢવાનો હક સરકારના નવા ઠરાવ પ્રમાણે બીજા દેશોની માફક સિંધના જમીનદારો અને જાગીરદારોને મળ્યો. તે પ્રમાણે તેઓએ મીર અલાબક્ષ ખાનસાહેબ ટાલપુરને ચૂંટી કાઢયો જે હજી સુધી સભાસદ છે.

સિંધ જીતી લીધું તે વખતે થરપારકરનો મુલક ઉમરકોટ સિવાય કચ્છના પોલીટીકલ એજંટના તાબામાં હતો; તે ઈ. સ. ૧૮૫૪ સુધી તેમજ રહ્યો. ત્યાર પછી થરપારકરને સિંધ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું. તે પોલીટીકલ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટના તાબામાં રાખવામાં આવ્યું અને હાલ તે ડેપ્યુટી કમીશનર સાહેબના તાબામાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૬–૯૭ થી મુંબઈ અને કરાચીમાં પ્લેગ એટલે મહામારી ઉત્પન્ન થઈ.

ઑનરેબલ મી. જેમ્સ સાહેબની હકુમતના અરસામાં કમીશનરના હોદ્દા ઉપર થોડા વખત સારૂ સર ચાર્લ્સ ઑલિવન્ટ મી. વીન્ગેન્ટ અને મી. જાઈલ્સ સાહેબ પણ આવી ગયા છે.

તેમના વખતમાં હિંદુસ્તાનના વૉઈસરાય લૉર્ડ કરઝન સાહેબ સિંધમાં પધાર્યા હતા.

આર જાઇલ્સ સાહેબની હકુમત.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના ડિસેમ્બરમાં જેમ્સ સાહેબ પેન્શન લઈ વિલાયત ગયા અને આર. જાઇલ્સ સાહેબ સિંધના કમિશ્નર મુકરર થયા. તેમના વખતમાં નીચલાં મુખ્ય કામ થયાં.

૧ લારકાણાની નવી કલેકટરી શરૂ થઈ જેથી સિંધમાં ત્રણને બદલે ૪ કલેકટરી થઈ.

૨ જમરાઉ નહેર ઉપર જમીનો આપવા સારૂ સરકારે ખાસ બંદોબસ્ત રાખ્યો. તે મુજબ એક મોટો અમલદાર જેને "કૉલોનાઇઝેશન ઓફીસર" કહે છે તે મુકરર થયો.

૩ દાદુ અને બીજી નહેરો સુધારી.

૪ સાંઘડ અને બીજા તાલુકાના રહીશો ને જે દુઃખ હતું તે દૂર કરવા માટે એ તાલુકાના લોકોને પોતાની નજર તળે રાખી જુદું ગામ બંધાવી ખેતીના કામમાં લગાડી આપ્યા.

૫ જોધપુર બીકાનેર રેલ્વે શરૂ થઈ.

૬ દક્ષિણ રિલીફ્ એક્ટ સિંધ સાથે લાગુ થયો એવા વિચારથી કે જમીનદારો અને ખેડુતોને કરજદારોથી કંઈ છુટકારો મળે.

૭ પ્લેગની બિમારી હૈદ્રાબાદ, કરાચી અને બીજા શહેરોમાં ફરીને પણ શરૂ થઈ.

ક્યુમિન સાહેબની હકુમત.

ઈ. સ. ૧૯૦૨ માં જાઈલ્સ સાહેબ પેનશન લઈ વિલાયત ગયા અને ક્યુમિન સાહેબ સિંધના કમીશનર થયા. તેમના વખતમાં નીચલાં મુખ્ય કામ થયાં.

૧ સાઇકલોન એટલે વાવાઝોડાનું જબ્બર તોફાન કરાચી શહેર અને શાહાબંદર તાલૂકામાં થયું. તેમાં શાહાબંદર તાલૂકામાં ૨૨૫ માણસો મરી ગયાં જે ઘણાં ખેતરો અને ઢોરો તોફાની દરીયાના પાણીમાં તણાઈ ગયાં. એ તોફાનમાં આશરે ૧૦ લાખ રૂ.નું નુકશાન થયું. અને કરાંચી શહેરમાં ફકત ૧૭ લાખ રૂ.નું નુકશાન થયું. પણ કરાચીમાં માણસો ફકત ૧૫ મરણ પામ્યા હતા. દરીઆનાં પાણી એટલાં ચડયાં હતાં કે જેથી કીઆમાડી, ખડડો, ભાલો, અને શમ્સપીરના બેટો બુડવાની અણી ઉપર હતા. અને વળી

મહારીપુરમાં સરકારી મીઠું લાખો રૂપીઆનું દરીયામાં તણાઈ ગયું.

ઈ. સ. ૧૯૦૧ ના જાન્યુઆરી માસમાં આપણાં પરમકૃપાળુ મહારાણીશ્રી વિકટોરિયા સ્વર્ગવાસી થયાં અને તેમના વડા પુત્ર શહેનશાહ એડવર્ડ સાતમાએ રાજ્યમુગટ ધારણ કર્યો. તેમની રાજ્યારોહણની ક્રિયા ઈ. સ. ૧૯૦૨ ના ઑગસ્ટ માસમાં ઇંગ્લાન્ડના પાયતખ્ત લંડન શહેરમાં ઘણીજ ધામધૂમ સાથે કરવામાં આવી. તે પ્રસંગે હિંદુસ્તાનના રાજા રજવાડાઓનો જબરો સમુદાય ત્યાં ભેગો થયો હતો.

હિંદુસ્તાનના શહેનશાહ એડવર્ડ સાતમાના રાજ્યારોહણની ધામધૂમ ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના જાન્યુઆરી માસમાં હિંદુસ્તાનમાં સર્વત્ર કરવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે દિલ્હીમાં આપણા વૉઇસરાય લૉર્ડ કરઝનની આગેવાની તળે મોટી દબદબા ભરેલી દરબાર ભરાઈ હતી તે વખતે ૪૦ હજાર માણસનું લશ્કર ભેગુ થયું હતું ને તેની સલામતી લેવામાં આવી હતી. તેમાં આપણા માનવંતા શહેનશાહના ભાઈ ડયુક ઑફ કોનોટ અને બીજા અંગ્રેજો તથા હિંદુસ્તાનના બધા રાજા રજવાડા તથા સદ્‌ગૃહસ્થો પધાર્યા હતા. એ ખુશાલીમાં અત્રે પણ રોશની, આતશબાજી અને જબરી ધામધૂમ કરવામાં આવી હતી.

ઑનરેબલ મી. મ્યુરમૅકેન્ઝી સાહેબની હકુમત.

ઈ. સ. ૧૯૦૪ ની શરૂઆતમાં જનાબકયુમિન સાહેબ રજાપર ગયા ને ત્યાંથી પાછા નહિ ફરતાં પેનશન ઉપર ગયા અને તેમને બદલે ઑનરેબલ મ્યુરમૅકેન્ઝી

સાહેબ સિંધના કમીશનર થયા. તેના વખતમાં બનેલા બનાવો.

૧ કેટલાક નવા તાલુકા વધાર્યા જેવા કે જેમ્સઆબાદ પીથોરો, સંનોરો અને નસરત.

૨ હૈદ્રાબાદથી બદીના સુધીની રેલ્વે ઑકટોબર ૧૯૦૪ માં મોટા માપવાળી શરૂ થઈ. આ રેલ્વેથી ટન્ડા મહુમદખાન, માતળી, તલાર અને બદીનામાં થોડા વખતમાં સહેલાઇથી પહોંચી શકાય છે.

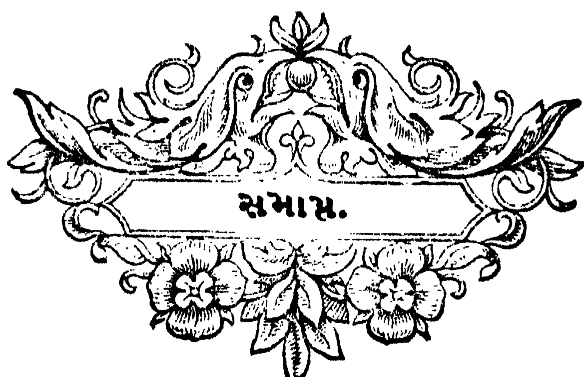
૩ કપાસના પાકમાં સુધારો કરવાની સરકારે કોશીશ કરી અને મીસરનો કપાસ (ઇન્ડીશ્યન કૉટન) જેની કિમત હિન્દુસ્તાનના કપાસથી વધારે થાય છે તેની અજમાયશ તરીકે ધોરાનારામાં વાવણી કરવામાં આવી. તેના ઉપર એક યુરોપીયન અમલદાર મુકરર કરવામાં આવ્યો, જેની સંભાળથી અને નજરદારીથી એ પાક ફતેહમંદ નીવડયો અને સરકારને આશા આવી જે મિસરના કપાસના વાવણી સિંધમાં તમામ વધારે સારીરીતે થશે, અને ઘણો ફાયદો સિંધના વેપારને થશે.

૪ મહુમલતદારોના કામમાં હરકત ન થાય અને ઈન્સાફના કામમાં પૂરતી સંભાળ લેવાય માટે બારરેઝીડન્ટ માજીસ્ટ્રેટો સિંધમાં મુકરર કરવામાં આવ્યા જેથી ફોજદારી કામનો જુદો નિકાલ થાય છે.

કમીશનર યંગહસબન્ડ સાહેબની હકુમત.

ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં આન મ્યુરમૅકેન્ઝી સાહેબના જવા પછી યંગહસબન્ડ સાહેબ સિંધના કમીશનર મુકરર થયા જે અત્યાર સુધી છે. તેમના વખતમાં આપણા શાહેનશાહ એડવર્ડ સાતમાના પાટવી કુંવર પ્રિન્સઑ-

ફ્વેલ્સ તા. ૧૭ મી માર્ચ ૧૯૦૬ ને શનીવારને રોજ સવારમાં કરાંચીમાં પધાર્યા. તેજ દિવસે સાંજે ફ્રિયર-હૉલમાં મહારાણી વિકટોરિયાનું બાવલું ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા પોતાને હાથે કરી. અને સોમવાર તા. ૧૯ મી માર્ચના બપોર પછી હિન્દુસ્તાનની મુસાફરી પુરી કરીને તેઓ પોતાના સ્વદેશ તરફ સ્ટિમર રિનાઉનમાં રવાના થયા.

મુંબઈ.–ખેતવાડી બ્યાકરોડ ઘર નં. ૧–૨ અને ૩ અહીંઆ 'તત્વવિ-
વેચક' છાપખાનામાં રા. શિવા હરીએ માલકને માટે છાપ્યું.

(૨) સિંધમાં સદર કોર્ટ પડી. જે અમલદારોને આગલ જ્યુડીશ્યલ આસિસ્ટંટ કમીશનર કરી કહેતા હતા, તે દરજ્જો કાઢી નાંખ્યો; અને સદર કોર્ટ મુકરર કરી. આ અમલદારોને જ્યુડીશ્યલ કમીશનર અને સદર કોર્ટના જડજ કહે છે.

(૩) હૈદ્રાબાદમાં ઇજનેરી સ્કૂલ ઉઘાડી.

(૪) લોકલફંડ બાબત રૂપીએ એક આનો મહેસુલ લેવાનું ઈ. સ. ૧૮૬૫ થી શરૂ થયું.

(૫) દારીહારો જબલ (ટેકરી) કે જે પટ જબલ (ટેકરી)ની એક શાખા છે અને જ્યાં કૂતરાની કબર પણ છે ત્યાં આગળ ઉનાળામાં ઘણી થંડી હવા રહે છે, તેથી; આ સાહેબે એક ઉનાળો ત્યાં જઈ કાઢયો.

(૬) ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં ફ્રિયર હૉલ ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો. ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં મુંબઇનો ગવર્નર ફ્રિયર સાહેબ ગસ્ત (સ્વારી) કરવા માટે સિંધમાં આવ્યો અને તેનો ઘણા માનપાનથી આદરભાવ થયો. ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં જાનેવારી માસમાં તે સાહેબે કરાચીમાં ફ્રિયર હૉલમાં મોઠી દરબાર ભરીને તેની વચમાં સિંધ પ્રાંતના માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર રાવબહાદુર અલુમલ ત્રીકમદાસ ભોજવાણીના દાદા શેઠ નાઉમલ ભોજવાણીને "સ્ટાર ઑફ ઇન્ડિઆ" એટલે સિતારે હિન્દનો ખીતાબ આપ્યો.

કર્નલ સર વિલિઅમ મેરિવેધર સાહેબની હકુમત.

ઈ. સ. ૧૮૬૭ના જુન મહીનામાં માન્સફીલ્ડ સાહેબ સિંધમાંથી ગયો; અને કર્નલ સર વિલિયમ મેરિવેધર